

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ,
ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ТЕЗАУРУС

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНИХ
ТА ВИХОВНИХ ПРОБЛЕМ
НА ПОГРАНИЧЧІ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ, ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДОШКІЛЬНОЇ
ПЕДАГОГІКИ**

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ТЕЗАУРУС
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНІХ ТА ВИХОВНИХ ПРОБЛЕМ
НА ПОГРАНИЧЧІ УКРАЇНИ**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Київ-2024

УДК 37.016/.017(038)(477-04)

М8

Укладачі:

Сисоєва С.О., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України

Вайнола Р.Х., доктор педагогічних наук, професор

Михайліченко М.В., кандидат педагогічних наук, професор

Рецензенти:

Канішевська Л. В., доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України.

Тернопільська В. І., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної освіти та соціальної роботи факультету соціології та соціальної політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Схвалено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України

(протокол №3 від 29 лютого 2024 р.)

М8 Міждисциплінарний тезаурус дослідження освітніх та виховних проблем на пограниччі України: наукове видання / укладачі: Сисоєва С.О., Вайнола Р.Х., Михайліченко М.В. Київ, ЦП Компринт, 2024. 63 с.

У тезаурусі розкривається зміст основних наукових понять, які використовуються при дослідженні проблем пограниччя України. У виданні в алфавітному порядку упорядковано поняття, що вже висвітлені дослідниками різних галузей наукового знання.

Видання адресоване студентам, аспірантам, докторантам, викладачам, науковцям та всім, хто здійснює наукові розвідки проблем полікультурного виховання дітей і молоді в умовах воєнного стану та перспективі повоєнного відновлення України.

УДК 37.016/.017(038)(477-04)

ISBN 978-617-8171-21-6

©С.О. Сисоєва, Р.Х. Вайнола, М.В. Михайліченко, 2024

©Національна академія педагогічних наук України, 2024

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Зміст понять міждисциплінарного тезаурусу.....	12
Список використаної літератури.....	47
Алфавітний покажчик.....	62

ПЕРЕДМОВА

У концепції нового патріотизму незалежної України дедалі більше уваги приділяється національно усвідомленому ставленню до Вітчизни, що означає бажання формувати у собі почуття і життєві настанови в контексті патріотичної самосвідомості, творчо стверджувати духовне життя свого народу як власне. На практиці це є виявом єдності, реальної взаємодії через сприйняття української мови й історії, державності та правосвідомості, усієї соціонормативної культури. За такого єднання духовна самотність конкретної людини відходить на другий план, поступаючись місцем національному єднанню.¹

Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України змінила наше життя і спонукала замислитися над тими освітніми проблемами, на які раніше зверталось недостатньо уваги. Однією з таких проблем є освіта й виховання дітей і молоді, які проживають в умовах пограниччя.

Освіта є найбільш масовим інститутом суспільства, який охоплює всі верстви населення від дошкільного до дорослого віку, має найефективніший вплив на формування особистості кожної людини, зокрема дітей і молоді, які, проживаючи на пограничній території, відчують ідеологічний, соціально-культурний та освітній вплив обох країн, що межують.² Саме тому ідентичність у дітей та молоді на таких територіях характеризується багатовимірністю. За таких умов значної актуальності набуває виховання в умовах пограниччя, виховання україно-зорієнтованої молоді людини, формування її усвідомлення себе як громадянина України.

Актуальність означеної проблеми в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення України визначається тим, що через своє географічне розташування та історичні чинники, які впливали на розвиток, наша країна має складну

¹ Кремень В.Г., Ільїн В.В. Людина у викликах цивілізації: від минулого – до майбутнього. Людина. Освіта. Соціум: монографія. К.: Грамота, 2020. С.191.

² Сисоєва С. О. Педагогіка пограниччя: актуальність досліджень для України. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2022: виклики і перспективи в умовах турбулентності світу* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 листопада 2022 р.) / за заг. ред. О. І. Локшиної ; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ ; Біла Церква: Авторитет, 2022. С. 54–56. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-97763-9-6-2020>.

пограничну структуру.³ Україна є найбільшою в Центрально-Східній Європі та межує з сімома державами: Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Молдовою, росією і білоруссю. Із 27-ми регіонів України, включаючи тимчасово окуповані АР Крим і Севастополь, 16 регіонів межують із іноземними державами. Протяжність українського кордону становить біля 7 тис. кілометрів, із них 2295 км є межею із росією. На сухопутну ділянку кордону припадає майже 5700 км. Нагадаємо, що після початку російської агресії 24 лютого 2022 року майже 21% території України окуповано.

На думку О. Рафальського, серед основних векторів розвитку політичної нації в її етнополітичному вимірі важливим є напрям, пов'язаний із освітніми проблемами, які набувають значної актуальності на пограниччі.⁴

Проблеми пограниччя в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення є значущими в контексті національної безпеки України. Сформована національна ідентичність, патріотизм, усвідомлення себе українцями, любов до України, української мови, культури, історії визначають сутність пограниччя як частини України.

Сфера освіти, відповідальна за формування свідомості та національної ідентичності кожного громадянина України та українського суспільства в цілому, спроможна виконувати важливі завдання щодо організації освітнього процесу, національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання дітей і молоді на пограниччі з врахуванням особливостей цих регіонів – культурних, мовленнєвих, соціально-економічних.

Зазначимо, що на державному рівні Міністерство освіти і науки України наказом МОН від 06.06.2022 року №527 затвердило заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Серед основних складових національно-патріотичного виховання у

³ Сисоева С. О. Педагогіка пограниччя: актуальність досліджень для України. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2022: виклики і перспективи в умовах турбулентності світу* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 листопада 2022 р.) / за заг. ред. О. І. Локшиної ; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ ; Біла Церква: Авторитет, 2022. С. 54–56. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-97763-9-6-2020>.

⁴ Рафальський О.О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с. С.107

документі виокремлені громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання.⁵

За попередні роки вчені Інституту проблем виховання НАПН України були учасниками робочих груп різного рівня з розроблення нормативно-правового підґрунтя функціонування сфери національно-патріотичного виховання, брали участь у створенні «Стратегії національно-патріотичного виховання», затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019», розробленні Законів України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», «Про державне визнання і підтримку Пласту – Національної скаутської організації України» тощо.

У сучасних дослідженнях вчених В.Г. Кременя, І.Д. Бега, С.О. Сисоєвої, Л.В. Канішевської, Р.В. Малиношевського, К.І. Чорної, К.О. Журби, Т.К. Окушко, О.І. Остапенка, М.В. Тимчика, Р.Х. Вайноли на сьогодні визначено основні виклики воєнного стану та повоєнного відновлення країни, зокрема їх інституційні, інфраструктурні, соціокультурні й виховні особливості, та встановлено мету, завдання й організаційно-правові засади військово-патріотичного виховання дітей та молоді.

У 2023 році під керівництвом академіка І.Д. Бега вченими Інституту проблем виховання НАПН України за участі науковців Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки НАПН України розроблено проєкт «Стратегії військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України».⁶ Документ передбачає осучаснення військово-патріотичного виховання в національній системі освіти та позаосвітньому процесі з метою реалізації державної політики, спрямованої на посилення державності, національної безпеки й оборони України, а також він розкриває сучасне бачення

⁵ Наказ МОН від 06.06.2022 №527 “Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641” 08/06/2022 URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotichnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy/>

⁶ Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред.І.Д. Бега, Р.В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

військово-патріотичного виховання. У Стратегії викладено пріоритети військово-патріотичного виховання дітей та молоді, окреслено стратегічні напрями і тактичні завдання військово-патріотичного виховання, визначено організаційно-управлінські шляхи реалізації встановлених напрямів і завдань, а також наведено очікувані результати і ризики освітньої діяльності.

Разом з тим, наукові дослідження проблематики виховання дітей та молоді на пограниччі України не набули системного дослідження. Однак дослідницька увага до проблем пограниччя, полікультурності, толерантності в контексті суспільного дискурсу останні роки приділяється провідними вченими НАН України, зокрема це Я. Верменич та О. Кривицька.

Необхідно врахувати, що наукове поняття «пограниччя» не досліджено повною мірою у психолого-педагогічній та філософсько-політичній літературі і натепер в умовах воєнного стану характеризується особливою соціокультурністю, територіальною означеністю; специфічністю регіону та власною динамічністю розвитку з сукупністю ментальних особливостей виховання дітей і молоді, на які і впливають державні кордони.

Укладачі звернули увагу, що на сьогодні сучасне осмислення проблеми кордонів і пограниччя відбувається у рамках лімології (від лат. *limes* – кордон, лінія прикордонних укріплень) – нової субдисципліни, що концептуалізувалася на базі політичної географії, а нині розвивається на стику географії, історії, політології, соціології, права, культурології, етнопсихології, аксіології. Лімологія поставила проблему окремо взятого кордону в найширший контекст – з охопленням усієї системи світових кордонів на різних просторових рівнях – від глобального до локального, – констатує професор Я. Верменич.⁷

В Україні проблема пограниччя вивчається у контексті парадигми простору (О. Кривицька), особливостей окремих територій пограниччя (Л. Вахніна). Дискурс пограниччя знаходимо в соціокультурних дослідженнях

⁷ Верменич Я. В. Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 7. С. 55-70. Бібліогр.: 26 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2021_7_12

(Л. Бутенко, Я. Верменич, Г. Красовська). Розглядається проблема пограниччя в зарубіжній етнології (Г. Щербій).

Ряд зарубіжних авторів присвятили свої дослідження проблематиці пограниччя. Серед них Жозеф Лессард-Шартрен (Joseph Leerssen) – нідерландський літературознавець, який досліджує літературні проблеми пограниччя та вплив літератури на формування національної ідентичності, зокрема щодо регіонів і мов; Джеральд Баумен (Gerald Bauman) – американський антрополог, який вивчав взаємодію та культурний обмін між різними етнічними й культурними групами на пограниччі; Томас Вілкінсон (Thomas S. Wilkinson) – англійський дослідник, який вивчає питання пограниччя, міграції та міжкультурного діалогу в контексті освіти та соціокультурних відносин; Маріо Саранджані (Mario Sarzanini) – італійський педагог, який спеціалізується на вивченні міжкультурних і міжнаціональних аспектів освіти, включаючи пограниччя між різними культурами та мовами; Еммануель Адельман (Emmanuel Adely) – французький письменник і педагог, автор книг, присвячених освіті та культурному обміну на пограниччі між Францією і Швейцарією; Єжи Нікіторович – польський учений і педагог, який досліджує освітні проблеми пограниччя, *людину на пограниччі*, особливості формування її національної ідентичності.⁸

Польські дослідники розглядають цей феномен як пограниччя культур і цінностей, синергетичного ефекту діалогу різниць. У педагогічному контексті базовим поняттям педагогіки пограниччя у Республіці Польща є людина, яка живе на пограниччі, її статус, особистісні риси та спосіб соціального функціонування.⁹

В. Кремень та В. Ільїн, розглядаючи філософську сутність людини, вказують, що вона була й залишається центром усіх проблем, які вирішують суспільство, держава і світ. Особливо тепер – у час зростаючої урбанізації,

⁸ Jerzy Nikitorowicz. Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości. Kraków : Impuls, 2017. 413 s.

⁹ Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji / pod redakcją Mirosława Sobeckiego, Doroty Misiejuk, Jolanty Muszynskiej, Tomasza Bajkowskiego. 2019. Białystok. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. 748 s.

технологізації, швидкого розповсюдження штучного інтелекту. Глобалізація, інформаційна, гендерна та міграційна революції трансформували та «стерли» кордони між країнами, народами й соціальними групами. Реаліями сучасного життя стали тенденції до нівелювання самобутності культур, до утвердження єдиних шаблонів, стандартності та однорідності.¹⁰

Отож вивчення людини пограниччя має не тільки пізнавальний та діагностичний вимір, а й вимір освітній. Розуміння людини, яка живе на пограниччі, її інтересів і потреб, її багатоаспектна ідентичність дає можливість створити оптимальні освітні програми, спрямовані на підтримку індивідуального розвитку дитини, формування найбільш потрібних до змісту суспільних кореляцій з урахуванням і використанням специфічних можливостей, що створюються у різноманітному етнічному й культурному просторі, котрий охоплює території власної країни і тієї країни, яка знаходиться за її межами.¹¹

Як зазначалося, педагогічні аспекти дослідження пограниччя – поодинокі (О. Алексєєва, Л. Бутенко). Водночас наукові розвідки щодо проблем освіти й виховання дітей і молоді на пограниччі особливо під час воєнного стану та повоєнного відновлення України набувають вагомого значення для усвідомлення різних аспектів життєдіяльності пограниччя, його впливу, соціальних, культурних, мовленнєвих та етнічних особливостей на формування особистості молодої людини, на її національну ідентичність, на специфіку національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Учені вважають, що виховання на пограниччі – це багатогранний процес, який враховує специфіку районів, що межують з різними культурними, етнічними спільнотами. Увага дослідників проблеми спрямовується на міжкультурну взаємодію, мовну рівновагу, соціальну адаптацію і культурну

¹⁰ Кремень В.Г., Ільїн В.В. Людина у викликах цивілізації: від минулого – до майбутнього. Людина. Освіта. Соціум: монографія. К.: Грамота, 2020. С.3

¹¹ Сисоева С. Дослідження культурологічних проблем освіти українськими та польськими вченими. Рідна шк. 2014. № 7. С. 71–78.

різноманітність. Ці аспекти сприяють розвитку толерантності, відкритості та гармонійних відносин між різними культурами та спільнотами.¹²

Польський дослідник Пьотр Длугош зазначає, що варто уважніше придивитися до молодих людей у прикордонних регіонах Польщі, України та Угорщини, оскільки в цих областях сусідські контакти є найбільш важливими, інтенсивними і підтримується протягом багатьох років завдяки, наприклад, єврорегіонам. У цьому контексті пограниччя є лабораторією етнічних стосунків між народами. Молодь є чутливим барометром, що показує ставлення даного суспільства до чужих, сусідніх та інших етнічних і національних груп. Ці молоді люди також вирішуватимуть у майбутньому форму Європейського Союзу та, водночас, геополітичну ситуацію у світі. Тому потребує уваги питання вивчення ставлень та дослідження соціальних дистанцій молодих людей до сусідніх народів.¹³

Реалізація виховних завдань в умовах пограниччя, зокрема національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, формування національної ідентичності має вагомим значення для відновлення деокупованих територій. Саме тому розроблення освітньо-виховної стратегії для таких територій на кордоні з іншими державами в умовах воєнного стану має виняткове значення для повоєнного відновлення України.

Укладачі зазначають, що тезаурус дослідження проблем пограниччя не є остаточно сформованим, зокрема в контексті наукових розвідок педагогічних проблем пограниччя України. У підготовленому науковому виданні «Міждисциплінарний тезаурус дослідження освітніх та виховних проблем на пограниччі України» в алфавітному порядку упорядковано поняття проблеми пограниччя, що вже використовуються дослідниками України і зарубіжних країн. Сутність та зміст зазначених понять подано українською мовою разом з посиланнями на українські, польські та англійські джерела.

¹² Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych/ Red. Wasyl Kremien, Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa. 392 s.

¹³ Długosz, Piotr. Stosunek młodzieży do sąsiadów na pograniczach w Polsce, na Ukrainie i na Węgrzech. Politeja. №1(58). 2019. s.229-254. URL: <https://doi.org/10.12797/Politeja.16.2019.58.13>

Видання буде корисним студентам, аспірантам, докторантам, викладачам, науковцям та всім зацікавленим, хто здійснює наукові розвідки проблем полікультурного виховання дітей і молоді, зокрема на пограниччі в умовах воєнного стану та перспективі повоєнного відновлення України.

Укладачі упевнені, що дослідження освітніх і виховних проблем пограниччя в контексті порівняльного аналізу діалогу культур, історії країн, що межують, є актуальними напрямками подальших досліджень. Результати такого наукового пошуку дозволять розробити рекомендації для пограничних територій України щодо організації освітнього й виховного процесу, спрямованого на формування свідомого громадянина України, її патріота й захисника.

Зауваження та побажання просимо надсилати на електронну пошту pogran.lab@ukr.net

ЗМІСТ ПОНЯТЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ТЕЗАУРУСУ

АКУЛЬТУРАЦІЯ – термін, який використовується польськими педагогами для опису контакту культур на пограниччі. Акультурація відбувається тоді, коли дві групи людей, належачи до різних культур, перебувають у безпосередньому і постійному контакті. Водночас важливими є зміни, які відбуваються в культурних моделях в одній чи другій культурі чи в обох.

Доповненням до опису зіткнення культур є контркультурація, транскультурація і рекультурація.

Контркультурація – це стримане, холодне ставлення, відкидання або уникнення контакту з іншою культурою. Контркультурація є реакцією групи на початковому етапі явища акультурації. Транскультурація – це прояв поширення елементів однієї культури на іншу через прийняття або запозичення. Рекультурація означає прагнення повернутися до рідної культури, яка була частково забута або якій приділялося недостатньо уваги.¹⁴

ГРАНИЦЯ – лексема в українській мові, що синонімізується до слів «кордон і межа» у значенні лінія, яка відділяє територію однієї держави від території іншої або води суміжних держав. Спостереження показують, що в мові творів дожовтневої літератури перевага надавалася словосполученням із словом границя, у творах радянських письменників та в пожовтневій публіцистиці усталилися словосполучення із словом кордон.¹⁵ Основним семантичним навантаженням слова «границя» є його однозначне, лінійне трактування в сенсі

¹⁴ Івашко Олена. Полікультурність освіти польського пограниччя. *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2011. Випуск двадцять третій. Педагогіка. С.82-93.

¹⁵ Петровська О. П. Кордон, границя, межа. URL: [http:// kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine30-19.pdf](http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine30-19.pdf)

державного кордону, і лише інколи подається його ширше значення як поняття, яке стосується обмеження чи окреслення чогось.¹⁶

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН – це система політичного характеру у міждержавній взаємодії країн, яка супроводжується фільтруванням, регулюванням, взаємодією (й іншими функціями), за допомогою виробленого й усталеного режиму, здійснюваного державними інститутами – передусім прикордонною та митною службою.¹⁷

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ – лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору. Захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки.¹⁸

ЕТНІЧНА ГРУПА – це частина якогось етносу, котра в силу різних обставин (зміна кордонів, еміграція, депортація тощо) відірвалась від нього, опинилась у «чужій країні» (стала структурним елементом її суспільства) і, перебуваючи в іншому етнічному середовищі, зберігає свої особливості й часто діє як організована спільнота. Етнічні групи – це не просто частини населення якоїсь країни та/чи механічна сума, сукупність носіїв певних етнічних рис і ознак або уламки зарубіжних етносів. Насправді вони є, з одного боку, дієвими структурними елементами або підсистемами великих суспільств - країн свого проживання та їх націй, а з іншого - природними частинами свого «рідного», але віддаленого етносу.¹⁹

Під етнографічною групою або субетносами розуміють певну групу людей, що належить до конкретного етносу. Вона зберігає традиційні елементи

¹⁶ Чмелик Роман. Поняття «пограниччя» в контексті українських і польських досліджень етнічних територій. *Народознавчі зошити*. 2014. №2 (116).с.221-228.

¹⁷ Коцан Р. І. Теоретичні аспекти функціонування державних кордонів. *Політичне життя*. 2017. № 1-2. С. 54-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2017_1-2_11

¹⁸ Закон України Про державний кордон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

¹⁹ Картунов О.В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. Київ: Ін-т економіки, упр. та госп. права, 1999. 300 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-632.html>

побутової культури, діалектні відмінності в мові і складає історико-культурну спільність. Традиційно-побутові особливості етнографічних груп (субетносів) виявляються в одязі, житлі, звичаях, обрядах, фольклорі, народній музиці та декоративно-прикладному мистецтві. Поява етнографічних груп зумовлена історичними особливостями розвитку окремих територіальних груп конкретної народності чи нації, їх соціальним і політичним становищем, географічними умовами, заняттями, що позначається на культурі і побуті цих груп. Часто такі групи мають самоназву і виступають етнографічними групами (субетносами) конкретного етносу.²⁰

ЕТНІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес становлення людини як представника певного етносу, опанування людиною цінностей, настанов, зразків поведінки, що притаманні даному етносу, відтворення нею соціальних зв'язків і соціального досвіду етносу, перетворення цього досвіду на особисте надбання. Етнічна соціалізація являє собою багатовимірний соціальний процес в єдності колективного (кожне нове покоління етносу освоює історичну культуру етносу) і індивідуального (кожен член етносу освоює загальну для них етнічну культуру) вимірювань. Етнічна соціалізація постає як єдність трьох основних форм: етнічної ідентифікації, етнічної диференціації, етнічної інтеграції. Індивідуальне вимір етнічної соціалізації полягає в залученні кожного окремого індивіда до норм, цінностей своєї етнічної культури і становленні особистості як представника своєї етнічної групи, а по-друге, в усвідомленні себе в якості частини поліетнічних соціальних спільнот. В індивідуальному вимірі етнічна соціалізація реалізується як діалектична єдність етнічного, національного і загальнолюдського. Етнічна соціалізація в суспільстві виступає умовою

²⁰ Населення України: етнічний склад. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/geograf/23011>

соціального відтворення норм, цінностей етнічної культури і становленні особистості як представника своєї етнічної групи, народу, нації.^{21 22}

ЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ – вид толерантності, в основу якої покладено принципи взаєморозуміння, солідарності та терпіння; соціально-психологічну якість особистості, що полягає у готовності до співпраці, партнерства, культурного взаємообміну, повазі особистісної та соціальної гідності представників інших етносів. Об'єктивними чинниками етнічної толерантності є: модель етнонаціональної політики; тип психокультури народу, особливості його ментальності, національного характеру; історичних традицій; рівень політичної свідомості, що формує передумови орієнтації людини у світі політики; зусилля громадських та політичних організацій, держави щодо подолання явища етнічних упереджень та нетерпимості. Суб'єктивними чинниками є: вплив пропаганди, особистісні переконання, ціннісні орієнтації, ставлення. Проявами етнічної інтолерантності є етнічні стереотипи, расизм, ксенофобія. Рівень етнічної толерантності залежить від розвитку в державі благодійництва, меценатства, системи соціального захисту, налагодження міжнародних контактів та обміну інформацією.

Виховання етнічної толерантності – процес формування готовності особистості до контакту та подальшої взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності, попередження та подолання проявів інтолерантності у ставленні до представників інших націй чи народів. Факторами виховання етнічної толерантності є: фасилітаційний характер соціально-виховного середовища; конструктивність соціокультурного оточення; відповідність змісту освітнього процесу новітнім культурним, духовним запитам

²¹ Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. К.: ППП, 2005. 307 с.

²² Леонова А.О. Державна етнокультурна політика в сучасній Україні: теорія і практика: монографія. Київ : ДАКККІМ, 2005. 275с.

дітей та молоді; гуманізація та соціокультурна спрямованість виховного процесу.^{23 24}

ЕТНОКУЛЬТУРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ – один з видів культурної соціалізації; процес засвоєння етнічних та культурних цінностей, зразків поведінки етнічної спільноти; формування здатності до збереження і збагачення національної культури, традицій, звичаїв; процес прийняття та особистісної трансформації етнічних та культурних цінностей, зразків поведінки, що забезпечує етнокультурну ідентифікацію, самовизначення та толерантність в соціокультурному середовищі.^{25 26}

ЄВРОРЕГІОН – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямована на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону.

Основною ідеєю та місією єврорегіонів є їхня функція як організаційної платформи для добровільної співпраці міст, громад та інституцій в прикордонному просторі сусідніх держав. Функціонуванню єврорегіонів як форми транскордонного співробітництва притаманні такі особливості. У правовій площині функціонування єврорегіонів:

– створення єврорегіону не призводить до виникнення нового адміністративно-територіального утворення зі статусом юридичної особи;

²³ Довідник міжрелігійної толерантності / упор. Н. Ю. Ротар; за ред. А. М. Круглашова. Чернівці: Букрек, 2011. 232 с.

²⁴ Євтух В. Б. Етнічність: глосарій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 170 с.

²⁵ Рудкевич Н.І. Етнокультурна соціалізація як складова соціалізації особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* : зб. наук. пр. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2016. Вип. 22. С. 173–180.

²⁶ Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.:ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.

– правове регулювання на території кожного з членів єврорегіону здійснюється відповідно до чинного законодавства держави, до якої він належить;

– керівні органи єврорегіону виконують координаційні функції і не мають владних повноважень, а також не можуть підмінювати органи влади, що діють на території кожного з його членів.

У політичному аспекті єврорегіони:

- не діють проти інтересів національної держави;
- не є наддержавними утвореннями;
- у своїй діяльності не підмінюють зовнішньополітичні функції держав, адміністративно-територіальні одиниці яких є членами єврорегіонів.²⁷

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ – це принцип організації системи, при якому мета досягається інформаційним обміном елементів цієї системи. Елементами інтерактивності є всі елементи взаємодіючої системи, за допомогою яких відбувається взаємодія з іншою системою. Під інтерактивністю маємо на увазі обмін та доповнення інформаційним і кадровим потенціалом між сторонами єврорегіону, яке має включати розробку спільних інформаційних, політичних, соціально-економічних проєктів. Ключовим моментом є інформаційний процес та процес комунікації між населенням єврорегіону та представниками місцевих влад.²⁸

КОНТАКТНА ПРИКОРДОННА ТЕРИТОРІЯ – це особлива історична і просторова категорія, оскільки її об'єктом дослідження виступають як процеси взаємодії й функціонування між контактуючими групами і центрами протягом певного історичного часу, так і процеси відтворення «образу кордону».

²⁷ Журба І. Єврорегіон як найвищий організаційний і функціональний рівень транскордонного співробітництва. *Zeszyt 13 nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społecznoekonomicznej* : [Materiały]. 2008. Wydanie 13. S. 415–431. URL: <https://www.ur.edu.pl/files/ur/import/Zeszyty/zeszyt-13/37.pdf>

²⁸ Літвін Л. А. Функціонування єврорегіонів як складова реалізації національних інтересів. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Політичні науки*. 2019. № 4. С. 63-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdonnupn_2019_4_12.

Головні завдання – стабілізація наддержавної геополітичної системи, накопичення інтеграційного, історичного досвіду компромісів і обміну досягненнями. Важливе значення для виконання цих завдань має реалізація кордоном контактної функції. Найяскравіше тут проявляється механізм дії специфічних (рубіжно-комунікаційних) функцій.²⁹

КОНТРОЛЬОВАНИЙ ПРИКОРДОННИЙ РАЙОН – це ділянка місцевості, яка визначена, як правило, у межах території району, міста, селища та села, прилеглої до державного кордону або до узбережжя моря, що охороняється органами Державної прикордонної служби, а також у межах територіального моря, внутрішніх вод, частини вод прикордонних річок, озер та інших водойм і розташованих у цих водах островів.³⁰

КОРДОН

Кордон – це географічно-розмежувальна розмежувальної лінії, виражена у вигляді соціального й політичного конструкту, який детермінує навколишній простір, перетворюючи його на зону комунікацій і взаємовпливів. Окрім того, він виконує своєрідну роль рамки-вікна, що фокусує увагу на безмежності глобальності і на нових можливостях її систематизації. Кордони не лише розмежовують простір держав, а й визначають межі ідентичностей як реально існуючих територіальних, так і постійно конструйованих символічних.³¹

Кордон (пол. *Granica*) – це геометрична форма (лінія або зона), яка умовно відокремлює фрагменти простору-часу один від одного. Прикладом може слугувати державний кордон. Зазвичай кордон має форму лінії, яка розділяє дві або більше країн і спільноти цих країн погоджуються на своєму курсі. Державні кордони не є стабільними, тому елемент часу також є важливим. Іншим прикладом є кордон між двома регіонами: зазвичай, це зона (або на карті

²⁹ Коцан Р. І. Теоретичні аспекти функціонування державних кордонів. *Політичне життя*. 2017. № 1-2. С. 54-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2017_1-2_11

³⁰ ДПСУ. Словник термінів. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/slovnik-terminiv/>

³¹ Верменич Я. В. (2021). Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник НАН України*. №7. с.55–70. <https://doi.org/10.15407/visn2021.07.055>

лінія), що розділяє дві території, які певним чином відрізняються. Ці відмінності є результатом домовленості між дослідниками, які здійснюють регіоналізацію. Кордони є продуктом людського розуму, важливим доповненням до визначення має бути те, що кожен кордон створюється в результаті угоди між людьми, які встановлюють це. Це можуть бути політики, науковці, представники державного управління чи інших соціальних груп.³²

Кордон (англ. Border) – це простір зі своїми особливостями, які роблять життя там дуже специфічним, регулюючи динаміку з оточенням і навіть способом мислення, дій і почуттів. Життя у прикордонній зоні робить ідентичність мешканців і процес їхнього сенсотворення дуже своєрідним. Спосіб, у який жителі кордону сприймають стосунки між собою, іншими та і оточенням, а також їхній процес формування сенсу пов'язані з існуванням самого кордону, з усіма його амбівалентними теоретичними характеристиками та практичними наслідками в регулюванні повсякденної діяльності та психологічного функціонування людини.

Поняття має три суперечливі характеристики: 1) кордон розділяє, водночас об'єднуючи, 2) кордон збільшує неоднозначність, водночас зменшуючи неоднозначність та 3) якості кордонів визначаються не частинами, а кордонами, які роблять частини взаємно пов'язаними.

Кордони політично, культурно та соціально сконструйовані як через міжнародний порядок держав, так і через складні внутрішні процеси, сформовані державною владою в багатьох просторових масштабах.

Кордони – це штучно сконструйовані географічні чи астрономічні лінії, які утворюють кордон нації. Вони є невід'ємними компонентами людської діяльності та організації. Щодня виникають численні суперечки щодо політичних, культурних та економічних кордонів, які перетинають поверхню Землі. Кордони є центральними елементами поточних міжнародних суперечок, пов'язаних із безпекою, міграцією, торгівлею та природними ресурсами. Таким

³² Jerzy Bański. Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji. Przegląd Geograficzny (2010) tom 82, zeszyt 4, pp. 489-508 . URL: https://przegladgeograficzny.igipz.pan.pl/issue/item/82_4.html

чином, кордони створюють і позначають різноманітні правові зобов'язання, соціальні категорії та поведінкові очікування для різних територій. По суті, кордон - це справжня або штучна лінія, яка розділяє географічні території. Кордони як політичні межі розділяють країни, штати, провінції, округи, міста та селища. Кордон окреслює територію, яку контролює певний керівний орган. Влада може створювати та виконувати закони лише в межах своїх кордонів. З часом кордони змінюються. Іноді люди в одному регіоні захоплюють інший шляхом насильства. В інших випадках землі продаються мирно. Багато разів після війни земля розподіляється за міжнародними угодами. Іноді кордони проходять уздовж природних кордонів, таких як річки чи гірські хребти.³³

КУЛЬТУРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ – оволодіння індивідом культурної спадщини у процесі виховання (в широкому розумінні його сутності), соціокультурним досвідом; засвоєння людиною притаманної культурі світобачення і поведінки, в результаті чого формується когнітивна, емоційна та поведінкова схожість з членами даної культури та відмінності від членів інших культур. Культурну соціалізацію визначають як двосторонній процес постійної передачі суспільством та його окремими групами культурних цінностей, реалій та ідеалів культури, вироблення культурних потреб, інтересів, установок, життєвих орієнтацій, культурної самоідентифікації, організації дозвілля та художніх уподобань.^{34 35}

ЛІМОЛОГІЯ – (від лат. *limes* – границя, кордон, лінія прикордонних укріплень) – наука про кордони, що базується на геополітичному підході до питань організації держави.

³³ Adesina, Olubukola, Conceptualizing Borders and Borderlands in a Globalizing World (April 01, 2019). Vol.22 No.1. 2019 . URL: <https://ssrn.com/abstract=3392706>

³⁴ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: за ред. проф. І.Д. Зверевої. Київ–Симферопіль : Універсум, 2012. 536с.

³⁵ Шевнюк О.Л. Культурологія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Вид. 2-ге, стер. Київ : Знання-Прес, 2005. 353с. (Вища освіта XXI століття).

Методологія дослідження кордонів привела до формування науки про кордони. Якщо спочатку лімологією займались переважно географи, пізніше – політологи і економісти, то зараз вона все більше привертає увагу науковців різних галузей наукового знання. Такий прогрес виник на фоні зростання уваги до історичних аспектів кордону, трансформації функцій сучасних кордонів та до формування стійких прикордонних територій.³⁶

Я. Верменич наголошує, що у рамках лімології відбувається сучасне осмислення проблеми кордонів і пограниччя. Ця субдисципліна концептуалізувалася на базі політичної географії, а нині розвивається на стику географії, історії, політології, соціології, права, культурології, етнопсихології, аксіології. Лімологія поставила проблему окремо взятого кордону в найширший контекст – з охопленням усієї системи світових кордонів на різних просторових рівнях – від глобального до локального.³⁷

ЛЮДИНА ПОГРАНИЧЧЯ – польські дослідники зазначають, що пограниччя – це не тільки певний простір, але також стан свідомості.

У польській педагогічній науці пограниччя розглядається передусім як досвід перебування з іншими, щоденна практика навчання гуманізму й формування власної ідентичності, патріотизму, як пограниччя культур і цінностей, синергетичного ефекту діалогу різниць (Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji, 2019). У контексті ідей наукової школи польського професора Єжи Нікіторовича (Jerzy Nikitorowicz) українська вчена, академік НАПН України С. Сисоева виокремлює як базове поняття педагогіки пограниччя – людину, яка живе на пограниччі, вказуючи на її статус, особистісні риси та спосіб соціального функціонування.

³⁶ Коцан Р. І. Розвиток теоретичних засад дослідження державних кордонів. Науково-теоретичний альманах Грані. 21(6). С. 66-77. <https://doi.org/10.15421/171886> URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1197>

³⁷ Верменич Я. В. Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. Вісник Національної академії наук України. 2021. № 7. С. 55-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2021_7_12

Вивчення людини пограниччя має не тільки пізнавальний і діагностичний вимір, а й освітній. Розуміння людини, яка живе на пограниччі, її інтересів і потреб, її багатовимірної ідентичності, дає можливість створити оптимальні освітні умови, спрямовані на підтримку індивідуального розвитку молоді особистості, формування найбільш необхідних суспільних кореляцій із урахуванням і використанням специфічних можливостей, які існують у різноманітному етнічному й культурному просторі, що охоплює території власної країни й тієї, яка знаходиться за межами кордону.³⁸

Постає проблема щодо вирішення питання, чи існує «людина пограниччя» як особа, що наділена такими рисами, які є відмінними від рис у групах людей із центральних регіонів країни? Саме це відповідно наближає нас до вирішення питання, чим за своєю сутністю є пограниччя, якщо ми хочемо вивчати його вплив на риси й ціле життя людей, які там проживають, доводячи їхню відмінність від людей інших регіонів.³⁹

МЕЖА – поняття, що широко вживається в українській мові, коли йдеться про лінію, що розділяє суміжні області, володіння, земельні наділи і т. ін. або є краєм якої-небудь території. Відображене і в Словнику української мови в 11-ти томах, де згадане значення у слові межа подається першим, у границя - з обмежувальною ремаркою розм., а в слові кордон воно подане відтінком до першого значення і тлумачиться за допомогою слова межа.⁴⁰ У сучасній українській мові для назви лінії, яка розділяє території держав, уживається слово кордон. Для означення смуги, поділу якої-небудь території взагалі характерним є межа, а слово границя обмежено вживається в обох значеннях.

Підкреслимо, що Україна є найбільшою в Центрально-Східній Європі та межує з сімома державами: Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією,

³⁸ Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji / pod redakcją Mirosława Sobieckiego, Doroty Misiejuk, Jolanty Muszyńskiej, Tomasza Bajkowskiego. 2019. Białystok. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. 748 s.

³⁹ Сисоєва С.О. Освіта на пограниччі. Полікультурна школа. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2023 рік*. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2023. 208 с. С.19-20. URL: <https://undip.org.ua/library/anotovani-rezultaty-naukovo-doslidnoyi-roboty-institutu-pedahohiky-za-2023-rik/>

⁴⁰ Петровська О. П. Кордон, границя, межа URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine30-19.pdf>

Молдовою, росією і білоруссю. Із 27-ми регіонів України, включаючи тимчасово окуповані АР Крим і Севастополь, 16 регіонів межують із іноземними державами.⁴¹

МІЖКУЛЬТУРНІСТЬ – означає процес обміну між різними культурами або між особами чи групами з різним культурним походженням. У цьому контексті міжкультурність стосується традиційно самодостатніх культурних груп. Це теорія і практика, спосіб розуміння, пов'язаний з історичними і сучасними відносинами всіх культурних областей і людей як їх носіїв. Зустріч культур, які мають різні цінності, системи значень і рівні знань, пов'язана з роздратуванням, здивуванням, взаємодією і самоусвідомленням.

Префікс *inter* означає «між» або «один з одним» і вказує на те, що в процесі обміну виникає щось нове. Через міжкультурну комунікацію особи домовляються про нові правила спілкування та поведінки, які характеризуються сильним імпульсом. Лише тоді, коли особи, що взаємодіють, класифікують «своє» і «чуже» як значущі, виникають ситуації культурного перетину і з'являється міжкультурність.

Хоча терміни транс-, інтер- та мультикультуралізм часто вживаються як синоніми, їхнє значення не є тотожним.

Інтеркультурність є сполучною ланкою між транскультурністю та мультикультурністю. Мультикультуралізм означає співіснування в суспільстві людей різного походження, життєвих ситуацій і культурних способів життя. Він передбачає існування чітко відмінних, однорідних культур. Транскультурність означає, що не існує однорідних культур, а лише культурні гібриди з різним ступенем відмінності. Культури взаємопов'язані через міграцію, системи комунікації та економічну взаємозалежність. Національні кордони більше не

⁴¹ Сисоєва С.О. Освіта на пограниччі. Полікультурна школа. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2023 рік*. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2023. 208 с. С.19-20. URL: <https://undip.org.ua/library/anotovani-rezultaty-naukovo-doslidnoyi-roboty-institutu-pedahohiky-za-2023-rik/>

беруться до уваги. Транскультурність означає взаємозалежну глобальну культуру, яка пов'язує всі національні культури.⁴²

Окрім того, дослідники інтерпретують поняття як інтегративну багаторівневу професійно особистісну якість, що синтезує сукупність знань, умінь, ставлень, ціннісних установок, обумовлених метою і завданнями міжкультурного спілкування на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємозбагачення.^{43 44}

МІЖКУЛЬТУРНА ОСВІТА – поняття, що глибоко досліджене у працях польського професора Тадеуша Левовицького, який розрізняв поняття «полікультурна освіта» та «міжкультурна освіта». Розглядаючи полікультурну освіту як таку, яка є сутністю освітньої політики по відношенню до національних меншин, вчений наголошував, що міжкультурна освіта є справою навчання й виховання. Розуміння й сприймання міжкультурної освіти залежить, однак, від багатьох чинників, у тому числі від історичного досвіду, рівня розвитку суспільства та суспільно-політичного устрою.

Міжкультурна освіта, на думку польських вчених, забезпечує не ізольоване існування, а взаємне зближення різних культур, їх інтеграцію, що базується на взаємній повазі до універсальних цінностей, спільних елементів культури і досвіду. Полікультурність у Польщі є фактом, реальністю, а міжкультурність – важливим освітнім завданням, спрямованим на збереження загальнолюдських цінностей, проти зростання націоналізму, ксенофобії, мегаломанії, дискримінації.⁴⁵

⁴²Міжкультурність.URL:

<https://www.hyperkulturell.de/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/>

⁴³ Мединська С.І. Полікультурна, мультикультурна та міжкультурна компетентності: порівняльний аналіз на основі світового досвіду. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2021. № 2 (22).С.25-31. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/4.pdf>

⁴⁴ Wielokulturowość i edukacja/ Redakcja Tadeusz Lewowicki, Wiktor Ogniewjuk, Ewa Ogrodzka-Mazur, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa – Cieszyn – Kijow. 379 s.

⁴⁵ Сисоева Світлана. Культурологічні аспекти освітології в контексті розвитку полікультурного суспільства . *Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych/ Red. Wasyl Kremien, Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa. 392 s.*

Людина, що бере участь у міжкультурній освіті, набуває здатності до такої життєвої позиції, що спирається на емпатії та розумінні стосунків з кимось іншим, ніж вона. Адже кожного з нас теж з тих чи інших причин можуть сприймати як іншого. Якщо це розуміє та усвідомлює кожен з учасників процесу міжкультурної взаємодії, то будувати продуктивні стосунки на основі взаєморозуміння стає набагато легше.

У процесі організації міжкультурної освіти педагог повинен побудувати навчально-виховний процес таким чином, щоб вихованець, ознайомлюючись з різними представниками світу, особливостями їх ментальності, традицій тощо, не позбувся свого власного мікросвіту, який має бути для особистості найміцнішою підвалиною та фундаментом.⁴⁶

У процесі міжкультурної освіти відбувається формування знань, умінь, якостей і поведінкових характеристик особистості, які будуть основою толерантності до відмінностей. Це також і відкритість до діалогу, здатність до ефективної взаємодії з особами іншої культури. Так стверджують відомі дослідники, зокрема Тадеуш Левовицький, який створив не тільки осередок міжкультурної освіти у Польщі, а й започаткував наукову школу, вчені якої досліджують проблеми міжкультурної освіти. Науковцями такої школи є знані у Республіці Польща професори Єжи Нікіторович, Ева Огородська-Мазур, Барбара Грабовська, Анна Шафранська та інші.^{47 48}

Це освіта, яка поважає, високо цінує і визнає диверситивність (англ. diversity – розмаїтість – різноманітність людей, їх потреб, інтересів, звичаїв, орієнтацій, уявлень, поглядів тощо) у всіх сферах життя. Вона допомагає учням зрозуміти, що людство природно розвинуло низку різних способів життя, традицій та світоглядів, і така широта людського життя збагачує всіх нас. Це освіта, що підтримує рівність і права людини, заперечує дискримінацію і

⁴⁶ Jerzy Nikitorowicz. Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości. Kraków : Impuls, 2017. 413 s.

⁴⁷ Wielokulturowość i edukacja/ Redakcja Tadeusz Lewowicki, Wiktor Ogniewjuk, Ewa Ogrodzka-Mazur, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa – Cieszyn – Kijow. 379 s.

⁴⁸ Огнев'юк В., Сисоева С. Тадеуш Левовицький у науковому педагогічному просторі України. *Освітологія*. 2021. № 10. С. 6-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ocvit_2021_10_3

відстоює ті цінності, на яких базується рівність.⁴⁹ Міжкультурна освіта має на меті вийти за межі пасивного співіснування, щоб досягти розвиваючого та сталого способу спільного життя в полікультурних суспільствах через створення розуміння, поваги та діалогу між різними культурними групами.⁵⁰

НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА (СПІЛЬНОТА) УКРАЇНИ – стала група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність.⁵¹

Меншини національні – група людей некорінного етнічного статусу, які проживають у рідному для себе етносередовищі. Об'єднує осіб, які мають громадянство, однак у багатьох випадках не відіграють провідної ролі в суспільстві, що зумовлює необхідність обстоювання політичних прав і забезпечення відповідного юридичного захисту. Прагнучи зберегти етнічну ідентичність, М. н. створюють спеціальні інституції, національні культурні центри, освітні установи, ЗМІ тощо. Приналежність до М. н. визначається суб'єктивно й не вимагає зворотного визнання етнічної групи, на відміну від приналежності до етнічної групи, яка є об'єктивною та визначається генетично. Формування М. н. супроводжується етапом етнічного відродження (створенням національних культурних товариств, освітніх центрів, активізацією історичної пам'яті); т. зв. мобілізацією етнічної групи – переходом від елементарного задоволення мовних, культурних, релігійних потреб до організованого захисту своїх соціально.-економічних інтересів.⁵²

⁴⁹ Zajaczkowska Nadia. Міжкультурна освіта як виклик для сучасної освіти України. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński*.t. XVII. 2015. s. 293–305. URL: <http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/3489/22.pdf>

⁵⁰ UNESCO guidelines on intercultural education. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147878>

⁵¹ Закон України Про національні меншини (спільноти) України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

⁵² Енциклопедія Сучасної України URL: <https://esu.com.ua/article-66543>

ПЕДАГОГІКА ПОГРАНИЧЧЯ – складова міжкультурної педагогіки.

Найбільш потужною у цьому напрямі є наукова школа польського професора Єжи Нікіторовича. Польські колеги зазначають, що пограниччя - це певний простір, але також стан свідомості. У польській педагогічній науці пограниччя розглядається, перш за все, як досвід перебування з іншими, щоденна практика навчання гуманізму і формування власної ідентичності, патріотизму.⁵³

Пограниччя польські дослідники розглядають як пограниччя культур і цінностей, синергетичного ефекту діалогу різниць. Таким чином вибудоване розуміння пограниччя – є великим шансом для педагогіки ХХІ століття.⁵⁴

У польській педагогіці визначений розділ педагогіка пограниччя, що надає знання про освітні процеси, які відбуваються на пограниччі, яке є не тільки територіальною, а й культурною і філософською категорією. Педагогіка пограниччя, за словами А. Цудовської, повинна підготувати людину до існування «поміж», щоб вона змогла зарадити собі із ситуацією «пограниччя». Культура тут розглядається не тільки як чинник, що розрізняє, а й як основа для порозуміння й побудови міжкультурної освіти, що приведе до розв'язання багатьох проблем у сучасному світі. З педагогічної точки зору, важливим є вміння помітити в культурному пограниччі не лише місце виникнення конфлікту, а й передусім простір для шансів і можливостей. Формується так званий «ефект пограниччя», що означає збагачення ідентичності особистості через дії інших у ситуації пограниччя; це своєрідна сфера медіації між потребами і вимогами суспільного життя, яка досить насичена відмінностями.⁵⁵

⁵³ Jerzy Nikitorowicz. Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości. Kraków : Impuls, 2017. 413 s.

⁵⁴ Сисоєва С. О. Педагогіка пограниччя: актуальність досліджень для України. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2022: виклики і перспективи в умовах турбулентності світу* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 листопада 2022 р.) / за заг. ред. О. І. Локшиної ; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ ; Біла Церква: Авторитет, 2022. С. 54–56. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Comparative_2022.pdf

⁵⁵ Івашко Олена. Полікультурність освіти польського пограниччя. *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2011. Випуск двадцять третій. Педагогіка. С.82-93.

ПОГРАНИЧЧЯ

Пограниччя – це особливий соціокультурний феномен із власною територіальною ідентичністю, яка конструює регіон як соціально-політичний простір, визначає основні напрями його субкультурної варіативності та постає в ролі регулятора в системі «територія – суспільство». Територіальна ідентичність набуває цінності, яка піддається оціночним, здебільшого соціологічним, вимірам. Стає можливим створення культурно-ментальних моделей дослідження простору, простеження впливу різних стресів на зміну поведінкових стереотипів і формування нових способів адаптації, усвідомлення ролі культури в процесах внутрішнього «ущільнення» регіонального простору.⁵⁶ Пограниччя – своєрідний міст між цінностями культур, норми й ідеології центру тут функціонують на інших засадах, ніж у головній течії культури. Зрештою на цій основі виникає своєрідна ідентичність пограниччя і регіональна субкультура.⁵⁷

Разом з тим, це просторово обмежена територія (регіон) і відповідно організований соціум, чия залежність від кордону зазвичай є більшою, ніж залежність від центру. Зважаючи на те, які функції (бар'єрні, фільтруючі, консолідуючі) виконує в кожному конкретному випадку кордон, розрізняють типи погранич: стикове (з переважанням бар'єрної функції), перехідне (з переважанням функцій культурної взаємодії), фронтірне (регіон освоєння).⁵⁸

Пограниччя як педагогічна категорія є сферою контакту культур, полікультурного простору. Це поняття окреслює етнічно й культурно відмінний простір на регіональній або державній межі, де спільно проживають дві або більше етнічно-культурні групи. Форми такого співіснування зумовлені безпосередніми та взаємними контактами між цими групами, а культуру

⁵⁶ Верменич, Я. В. (2021). Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник НАН України*. №7. с. 55–70. URL: <https://doi.org/10.15407/vsn2021.07.055>

⁵⁷ Верменич, Я. В. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір / Я. Верменич // *Регіональна історія України*: 36. наук. ст. — К.: Інститут історії України НАН України, 2012. — Вип. 6. — С. 67-90.

⁵⁸ Верменич, Я. В. (2021). Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник НАН України*. №7. с. 55–70. URL: <https://doi.org/10.15407/vsn2021.07.055>

пограниччя характеризує більша різноманітність елементів, а також значна тенденція щодо зміни їхніх функцій і пропозицій у структурі цілісності.⁵⁹

Пограниччя як соціально-географічна зона має межі, де ефективно взаємодіють культурні, політичні системи сусідніх країн і стикаються їхні інтереси, яка враховує особливості регіональної ідентичності, історичні умови розвитку території, ментальні та психологічні особливості місцевого населення.⁶⁰ Пограниччя є територією, де є унікальні можливості обміну і культурної дифузії, а також розвитку різних форм співпраці його мешканців. Тут утворюється специфічний клімат, який сприяє як толерантності та сприйняттю культурних відмінностей, так і ворожості, конфліктам, антагонізмам, формуються різні виміри суспільної свідомості. Virізняють просторовий і суспільно-культурний контексти пограниччя, особливостями якого є «територіальний спосіб описування» пограниччя, де ідентитетами виступають історична пам'ять і суспільна свідомість.

Пограниччя як соціокультурний субрегіон поєднує групи з відмінними світоглядними принципами, відмінними культурними традиціями і віросповіданням. Пограниччя відіграє надзвичайно важливі функції: накопичення, збереження і розвитку. З одного боку, культура, також завдячуючи пограниччю, збагачується та розвивається, набуває нових для себе рис. А з іншого боку – на пограниччі спостерігається «збереження ідентичності та власної культурної самостійності».⁶¹

Пограниччя (англ. Borderland) – поняття, що може мати різні значення залежно від контексту, у якому він використовується. У літературі воно часто відноситься до регіону чи області, яка лежить на кордоні між двома окремими місцями, культурами чи станами існування. Ця концепція має багатий

⁵⁹ Guziuk M. Pogranicze / Marta Guziuk // Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom IV. Warszawa : Wyd. Akad. Żak, 2003. S. 497 – 500.

⁶⁰ Кривицька Олена. Ідентичність українського пограниччя: Донбас URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nz_87_89.pdf

⁶¹ Кривицька Олена. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико- методологічні аспекти. *Наукові записки ІПіЕНД ім. Ф. Курбаса НАН України*. 2015. № 4(78). С.173-197. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kryvytska_dyskurs.pdf

метафоричний потенціал і часто досліджується в літературі для представлення перехідних або неоднозначних просторів.

Академічний дискурс визнав, що пограниччя не є фізико-географічними поділами; вони соціально сконструйовані, багатогранні, мінливі та перехідні – процес більше, ніж місце. Дослідження його розвивалася політологами, соціологами, етнологами, психологами, антропологами, лінгвістами, економістами, фізико-географами і навіть фахівцями з технічних наук.

Саме поняття стає центральним, навколо якого вибудовується мережа таких понять, як характер пограниччя, соціальна зона пограниччя, соціальне пограниччя. У територіальному сенсі, з іншого боку, територіальний зв'язок стає важливішою структурною ознакою в дослідженнях пограниччя, позначаючи його просторовий обсяг точніше, ніж кордон.

Таким чином, пограниччя є перехідною зоною або гібридним простором, у якому влада, лояльність і приналежність не є чіткими. Під кордонами ми маємо на увазі інститут міждержавного поділу відповідно до міжнародного права. Пограниччя з іншого боку, територіально визначається як фізичний простір уздовж кордону. Кордони та пограниччя взаємно визначають одне одного – наявність кордону конституює пограниччя.⁶²

Пограниччя (пол. Pogranicze) – розглядається через соціальне призму як сукупність представників двох або більше етнокультурних спільнот у постійному контакті між собою, що здійснюється в контексті їх специфічних стосунків із територією (територією проживання чи уявною територією), діяльністю яких спрямовані на його збереження (або привласнення), а також результати цієї діяльності. Тому категорію соціального пограниччя можна використати для визначення специфічного соціального порядку, встановленого внаслідок пограниччя (культурно різноманітне пограниччя або щоб підкреслити партнерський тип міжкультурних контактів, міжкультурне пограниччя тощо).⁶³

⁶² Adesina, Olubukola, Conceptualizing Borders and Borderlands in a Globalizing World (April 01, 2019). Vol.22 No.1 2019 . URL: <https://ssrn.com/abstract=3392706>

⁶³ Sadowski A. Pogranicze – pograniczność – tożsamość pograniczna. Pogranicze. Studia Społeczne. 2008. t. 14, s. 17-30. URL: <http://pbc.biaman.pl/Content/15495/PDF/pogranicze%2014-srodek.pdf>

Пограничність (пол. Pograniczność) – поняття слугує для визначення сукупності міжкультурних контактів, що здійснюються на прикордонних територіях, соціокультурний зміст, що відбувається на прикордонних територіях, трактується динамічно, пов'язаний із представниками двох чи більше культур, які там живуть, включаючи спроби домінувати, вийти із ситуації підпорядкування, а також зв'язки цього змісту з економічною, політичною, історичною сферою тощо.

Пограничність – це динамічний вимір пограниччя, це прояв безлічі індивідуальних і колективних зусиль, спрямованих на перетин кордонів, пізнання інших, у поєднанні зі створенням необхідних інституційних умов. Стосується явища (процесу) масового та тривалого потоку (проникнення) людей, їхніх культурних моделей і цінностей через міжкультурні кордони, поєднаних з активними діями для підтримки або розвитку цих контактів з боку сусідніх громад, їхніх інституцій та окремих мешканців. Це включатиме, наприклад, розширення кола слухачів мовлення національних меншин у ЗМІ за рахунок представників інших спільнот, у тому числі більшості, відвідування церков інших релігій і конфесій, а також сферу змішаних шлюбів, які розглядаються як важливий показник міжгрупової інтеграції.⁶⁴

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА – (англ. Multicultural education) є досить новим для вітчизняної педагогіки. У міжнародному педагогічному словнику (Лондон, 1977) поняття розглядається як таке, що відображає ідеали культурного плюралізму у сфері освіти, а у Міжнародній енциклопедії освіти (1994) – як педагогічний процес, у якому репрезентовані дві або більше культур, котрі відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою; важлива складова сучасної освіти, що сприяє засвоєнню учнями знань про інші культури, розуміння загального та особливого в традиціях та культурних цінностях інших народів, вихованню молоді в дусі поваги до культурної ідентичності інших людей. Це поняття у Польщі розглядається як відображення

⁶⁴ Там само

необхідності співіснування людей з різною культурою, толерантне відношення до Іншого та до особливостей іншої культури, спрямоване на покращення освітньої ситуації для етнічних груп, які проживають у межах однієї країни.⁶⁵

С. Сисоева підкреслює, що українській сучасній педагогіці немає чіткого змістовного розмежування термінів «полікультурна освіта» та «міжкультурна освіта». Дослідниця аналізує праці польських науковців, які в нових реаліях вступу до Євросоюзу глибоко вивчали зазначену проблему. У сучасній Польщі поняття «полікультурність» стосується передусім *проблем життєдіяльності етнічних, релігійних меншин*, що становлять частину суспільства.⁶⁶ Полікультурність виступає як принцип суспільного устрою, що відображає не тільки співіснування двох (або більше) відмінних культур, їх взаємодію щодо участі у повсякденному житті, а й закладає засади безконфліктного співіснування спільнот з відмінною культурою на теренах однієї країни.⁶⁷

Полікультурна освіта, зазначає С. Сисоева, за змістовими наповненням розкриває напрями реалізації принципу полікультурності в сфері освіти (створення шкіл для національних меншин, навчання рідною мовою, видання підручників та літератури на мові національних меншин тощо).

Полікультурна освіта – це модель освітньої діяльності, яка враховує потреби різних культурних груп, що проживають у конкретному середовищі, і мотивує їх до активної участі в житті суспільства. Вона спрямована на: 1) популяризацію знань про суспільства та культури світу; 2) посилення зацікавленості та бажання пізнавати інші культури; навчання навичкам життя в нових суспільствах, а також сприйняття іншості та толерантності до моральної та релігійної різноманітності; навчання відкритості та навичкам спілкування; 3) стимулювання роздумів про свою культуру та поглиблення знань про неї; 4) пошук подібності та прагнення зрозуміти відмінності.

⁶⁵ Сисоева Світлана. Культурологічні аспекти освітології в контексті розвитку полікультурного суспільства . Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych/ Red. Wasyl Kremien, Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa. 392 s.

⁶⁶ Jerzy Nikitorowicz. Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości. Kraków : Impuls, 2017. 413 s.

⁶⁷ Wielokulturowość i edukacja/ Redakcja Tadeusz Lewowicki, Wiktor Ogniewjuk, Ewa Ogrodzka-Mazur, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa – Cieszyn – Kijow. 379 s.

Завдання полікультурної освіти полягає в розвитку поваги до різноманітності в місцевому, національному та міжнародному середовищах. Дещо іншою є мета міжкультурної освіти (*поняття розкриті вже раніше*), завдання якої полягає в розширенні індивідуальної та соціальної ідентичності людини в результаті контакту з іншими культурами, а також у сприянні установок діалогу та толерантності – у цьому ці дві тенденції відрізняються.⁶⁸

В освіті полікультурність розглядається як принцип діяльності держави стосовно національних меншин. Міжкультурна освіта спрямована на виховання поваги й толерантності до представників інших культур і релігій, але з акцентом на формування власної національної ідентичності, збереження та розвиток національної самосвідомості молодшої людини. В сучасних працях польських учених приділяється реалізації принципу полікультурності та міжкультурній освіті на пограниччі, формуванню в молодшої людини національної ідентичності, знань рідної культури й історії, зокрема пограничних територій, де стикається польська та інші культури (українська, чеська, білоруська тощо).⁶⁹ Варто підкреслити, що реалізації принципу полікультурності в освіті у Республіці Польща сприяє не тільки чітке розмежування понять полікультурної та міжкультурної освіти, а й визначення на законодавчому рівні національних меншин і етнічних груп.⁷⁰

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ – трактують як здатність людини інтегрувати в своїй свідомості різні культурні пласти; особливе особистісне утворення, сукупність світоглядних, мотиваційних та характерологічних проявів, що засвідчує орієнтацію особистості на гуманізм, повагу та толерантне ставлення до інших народів та культур; знання про культуру, яка є надбанням цивілізованого світу, як продукт історичного взаємозбагачення і взаємопроникнення етнічних культур.

⁶⁸Wielokulturowość i edukacja/ Redakcja Tadeusz Lewowicki, Wiktor Ogniewjuk, Ewa Ogrodzka-Mazur, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa – Cieszyn – Kijow. 379 s.

⁶⁹ Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych/ Red. Wasyl Kremien, Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa. 392 s.

⁷⁰ Там само

Теоретичними засадами полікультурності є культурний плюралізм (визнання співіснування у межах однієї країни багатьох культур, жодна з яких не є пануючою), мультикультуралізм (усвідомлення етнічного та культурного розмаїття суспільства, в якому різні культури можуть поруч); інтеркультуралізм (забезпечення активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, на засадах взаєморозуміння та взаємозбагачення) та транскulturалізм (здатність людини одночасно засвоювати різні культурні традиції та культурний досвід різних країн).

Полікультурність формується в процесі полікультурного виховання як системи виховної роботи, спрямованої на формування інтеграції особистості у процес взаємодії культур без нівелювання культурних відмінностей кожної культури, збереження усього різноманіття культурних цінностей.

Формування полікультурності особистості є процесом поступового вироблення в структурі особистості інтелектуальних, ціннісних та поведінкових проявів з метою засвоєння взірців і цінностей національної і світової культури, здійснення міжкультурної взаємодії, розуміння інших культур, толерантного ставлення стосовно їх носіїв.⁷¹

ПОРУБІЖЖЯ – це просторово локалізована територія, регіон зі специфічними культурними, економічними й політичними характеристиками, буття якого нерозривно пов'язане з існуванням кордону, є похідним від нього. Якщо кордон транслює нам відчуття закритості, ізоляваності, некомунікабельності, то порубіжжя (прикордоння) характеризується транзитивністю, функціонуючи як перехідний простір між різними соціокультурними системами.

Концептуалізація порубіжжя тісно пов'язана з типологічним аналізом кордону. В. Кочан пропонує розглядати як перехідне, стикове і фронтірне. Перехідне порубіжжя є регіоном активної культурної взаємодії, плавної зміни

⁷¹ Пометун О.І., Султанова Л.Ю. Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник. К.:Інжиніринг, 2010. 248 с..

набору культурних ознак від однієї територіально стабільної культури до іншої; стикове розуміється як територія, що прилягає до кордону між територіально стабільними культурами в умовах, коли головною функцією такого кордону є бар'єрна; фронтірне порубіжжя - це регіон освоєння, що мігрує в напрямі від культурно розвиненої території до території, яка освоюється, колонізується.⁷²

ПРИКОРДОННА СМУГА – встановлюється безпосередньо вздовж державного кордону України, озер та інших водойм з урахуванням особливостей місцевості та умов, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

До прикордонної смуги не включаються населені пункти і місця масового відпочинку населення. У її межах з метою забезпечення національної безпеки і оборони, дотримання режиму державного кордону військовим частинам Державної прикордонної служби України для будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій надаються в постійне користування земельні ділянки шириною 30-50 метрів уздовж лінії державного кордону на суші, по берегу української частини прикордонної річки, озера або іншої водойми.⁷³

Прикордонна смуга – ділянка місцевості, яка встановлюється безпосередньо вздовж державного кордону на його сухопутних ділянках або вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм, завширшки 5 кілометрів від лінії державного кордону, але не може бути меншою від ширини смуги місцевості, що розташована в межах від лінії державного кордону до лінії прикордонних інженерних споруд.⁷⁴

⁷² Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies / *Cxid*.2017.№2.С.91-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15

⁷³ЗАКОН УКРАЇНИ «Про державний кордон України». Ст.22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

⁷⁴ ДПСУ. Словник термінів URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/slovník-terminiv/>

ПРИКОРДОННИЙ ЕФЕКТ – антропологічний вплив на регіональну динаміку в регіональному та лінійному, національному та міжнаціональному контекстах.⁷⁵

Регіональний контекст спрямований на аналіз варіантів прикордонного розвитку з урахуванням національної динаміки. Лінійний контекст надає характеристики функціональних якостей кордону. Національний контекст висвітлює адміністративно-територіальну систему з позицій якості управління територіально-політичним простором та наявність балансу встановлених центр-периферійних відносин. Міжнаціональний контекст досліджує форми взаємодії сусідніх держав в прикордонні.

«Прикордонний ефект» досліджується за допомогою поняття «прикордоння» (англ. «boulderland»; «borderland»; borderscape; «territorial areas», «border zone»), або «кордон як регіон» (англ. «Frontier as Region») в межах дослідження проблем регіонального розвитку.⁷⁶

ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН – територія, що охоплює одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць однієї держави та прилягає до державного кордону.⁷⁷

Регіон – (від лат. *Regio* – область, район) – територія, яка відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів. Є ключовим поняттям в регіоналістиці, регіонології регіональній економіці, регіональній науці, регіонознавстві. Регіони виділяються з території відповідно до певних цілей і завдань, найголовнішою з яких є управління розвитком регіону. Регіони можуть

⁷⁵Івашко Олена. Полікультурність освіти польського пограниччя. *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2011. Випуск двадцять третій. Педагогіка. С.82-93.

⁷⁶Коч С. В., Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 357 с.

⁷⁷Коцан Р. І. Теоретичні аспекти функціонування державних кордонів . *Політичне життя*. 2017. № 1-2. С. 54-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2017_1-2_11.

бути будь-якого розміру – від міста (або району у великому місті) до величезних регіонів всередині континенту.

Прикордонний регіон – частина господарської території суверенної держави, яка межує з однією або кількома зарубіжними країнами, характеризується географічною цілісністю, специфічними природно-кліматичними та економічно-соціальними умовами, розміщенням і розвитком продуктивних сил, участю в прикордонному співробітництві і міжнародному поділі праці.

Наприклад, О. Мілашовська пропонує авторське визначення дефініції «Карпатський регіон». Це сукупність регіональних господарських комплексів декількох суміжних адміністративно-територіальних одиниць (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька), кожна з яких з певною часткою автономності в рамках загальнодержавних законів функціонує як цілісна територіальна економічна одиниця, але об'єднання зусиль яких створює додаткові можливості для раціоналізації територіально-галузевої структури господарства, ефективного використання природно-ресурсного, транзитного та транскордонного потенціалів.⁷⁸

ПРИКОРДОННЯ – це фізична територія, регіон, яка окреслена адміністративно-політичними складовими з наявними акцентами конфліктів інтересів суб'єктів політико-правового господарювання на конкретній території чи специфічні проблеми, зумовлені сусідством, як от міграційні труднощі чи екологічні проблеми, спричинені спільною господарсько-економічною діяльністю, наприклад, відносно водних ресурсів.

Концепт прикордоння відіграє особливо вагомий роль у конструюванні дефінітивного поля громадянської ідентичності нашої країни в цілому і молоді як соціально-демографічної групи. Наукова увага дослідників найчастіше спрямована на глибинну трансформацію функціонального навантаження

⁷⁸ Мілашовська О. І. Прикордонний регіон як об'єкт дослідження регіональної економіки. *Ефективна економіка* № 3. 2010. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=173>

кордону, перетинання в межах одного соціального простору різних соціальних контекстів, культурну дифузію та взаємопроникнення, накладання площин різних соціальних контекстів, в результаті чого спостерігається фактичне ігнорування спільнотами чинника території як лімітуючого фактору спектру їхніх соціальних дій, що зумовлює необхідність переосмислення концепту прикордоння в напрямі від суто територіального ототожнення до культурного.⁷⁹

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес засвоєння та активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій, зразків поведінки, визнаних у суспільстві), що забезпечує її становлення та розвиток як соціального індивіда; двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини й соціального середовища, який передбачає її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння як соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість. соціалізація є результатом взаємодії та взаємообумовленості особистості та суспільства, у процесі чого набуває змін не лише особистість, а й через вплив її діяльності змінюється суспільство. Результатом соціалізації особистості є її соціалізованість, здатність активно засвоювати та відтворювати соціальний досвід (певну суму соціальних знань, умінь та навичок, систему норм та цінностей, соціальних якостей, соціальних ролей, зразків поведінки) та набуття певного рівня соціальної зрілості та компетентності.^{80 81}

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ (від лат. *integratio* – відтворення, відновлення, лат. *integer* – цілий) – процес і стан поєднання складових частин соціуму, передусім індивідів і груп, в єдину соціальну цілісність або систему: 1) процес і стан поєднання різних за якістю соціальних елементів у

⁷⁹ Максимович О. В. Теоретико-методологічні підходи до соціологічного аналізу прикордоння. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2017. Випуск 38. С. 26-31.

⁸⁰ Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика. Луганськ, 2006. 320 с.

⁸¹ Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за ред. О.В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2014. 309с.

функціонально єдиний організм, систему, цілісне утворення; 2) процес входження до певної системи (цілісності), яка вже утворилась, тієї чи іншої соціальної частки (групи, індивіда), що зливається з системою й набуває ознаки структурного, складового елемента.

Соціальна інтеграція спостерігається на різних рівнях життя суспільства, в різних соціумах. На рівні малих (контактних) груп вона виступає змістовним еквівалентом таких понять як «згуртованість», «консолідація», і є однією з характеристик групової динаміки. На рівні великих систем інтеграція ототожнюється з функціональною єдністю соціальної системи і гіпотетично може бути представлена як показник її життєздатності.

Розрізняють три основні рівні соціальної інтеграції: інтеграція суспільства, інтеграція групи та інтеграція особистості. Мета соціальної інтеграції полягає у створенні «суспільства для всіх», де кожен відіграє активну роль у соціальному розвитку суспільства. Таке суспільство характеризується повагою до прав людини, її свобод, релігійних та культурних поглядів, врахуванні потреб людей, які потребують соціальної допомоги, високим рівнем соціальної справедливості, демократії та верховенстві права.⁸²

СОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ – процес визрівання, здійснення і подолання взаємних суперечностей, протидій, боротьби людей, їхніх груп і соціальних інститутів. В основі соціального конфлікту завжди лежать протиріччя (реальні чи уявні) потреб, інтересів, цінностей і цілей соціального суб'єкта (суб'єктів, груп).

Під соціальним конфліктом розуміється вид протистояння, при якому сторони намагаються оволодіти територією або ресурсами, загрожують опозиційно налаштованим індивідам чи групам, їх власності чи культурі таким чином, що боротьба набуває форми атаки чи оборони.

⁸² Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студ., Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. 427 с.

Соціальний конфлікт є граничним випадком загострення соціальних протиріч, що виражається в різних формах боротьби між індивідами і різними соціальними спільнотами, що спрямована на досягнення економічних, соціальних, політичних, духовних інтересів і цілей, нейтралізацію чи усунення дійсного чи уявного суперника, що не дозволяє йому досягнути реалізації інтересів. Розрізняють такі види соціальних конфліктів: особистісні, міжособистісні, індивідуально-групові, групо-групові (у т.ч. корпоративні, міжколективні, міжпартійні, класові, міжетнічні, міжрегіональні), соціально-інституційні, міждержавні, глобальні.^{83 84}

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ПОГРАНИЧЧЯ – поняття, що стосується простору або контексту, де різні соціальні та культурні елементи перетинаються, накладаються та взаємодіють. Воно виходить за межі фізичної чи географічної сфери й охоплює ширші соціальні та культурні аспекти людського досвіду. У соціокультурних пограниччях індивіди та громади долають труднощі, що виникають внаслідок конвергенції різноманітних соціальних і культурних факторів.^{85 86}

ТИПИ ПОГРАНИЧ – (див. вище *Пограниччя*) – в основі типології покладені основні функції пограниччя, а саме 1) бар'єрна, 2) культурної взаємодії, 3) освоєння. Я. Верменич визначає відповідно до функцій такі типи: стикове, перехідне і фронтірне пограниччя. Залежно від ступеня культурної дистанції між соціокультурними спільнотами, що межують і взаємодіють, пограниччя можуть бути культурно-варіативними чи культурно-

⁸³ Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : довідник. Полтава, 2009. 268 с.

⁸⁴ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: за ред. проф. І.Д. Звереві. Київ–Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.

⁸⁵ Алексеева О. Р., Курлішук І. І. Феномен виховного простору соціокультурного пограниччя сходу України у формуванні громадянськості студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Каф. «ЮНЕСКО» «Духовно-культурні цінності виховання та освіти». Київ, 2022. Вип. 1. С. 6–16. Бібліогр.: 11 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2022_1_3

⁸⁶ Кривицька Олена. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико- методологічні аспекти. *Наукові записки ІПіЕНД ім. Ф. Курбаса НАН України*. 2015. № 4(78). С.173-197. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kryvytska_dyskurs.pdf

протиставленими. За домінуючими культурами розрізняють бікультурні та полікультурні типи, симетрично-культурні та асиметрично-культурні пограниччя.⁸⁷

Для прикладу, дослідниця вважає, що Донбас – типове стикове пограниччя, де система міжгрупових і міжособистісних відносин здавна формувалася у контексті перехідності, гетероглосії, взаємодії/зіткнення культурних традицій. Тут не було чітких демаркаційних ліній між окремими зонами впливу, але дихотомія «свій/чужий» явно чи неявно була присутня у суспільній свідомості.⁸⁸

В.М. Кочан у дисертаційному дослідженні «Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі» виділяє такі типи пограниччя :

- «перехідне» – регіон активної культурної взаємодії, плавної зміни культурних ознак від однієї культури до іншої;

- «стикове» – територія, що примикає до кордону між територіально стабільними культурами в умовах, коли головною функцією такого кордону є бар'єрна;

- «фронтирне» пограниччя – регіон освоєння– це пограниччя, яке мігрує в напрямі від культурно розвиненої території до території яка освоюється чи колонізується.⁸⁹

ТРАНСКОРДОННЯ – це феномен, що має ряд специфічних ознак. Якщо «кордон» як реальна або уявна лінія визначає межі суб'єктів, розділяє їх «прикордоння», то *префікс «транс-»* разом із словом кордон означає «через». По-перше, транскордоння характеризується як контактна зона між декількома прикордоннями, в межах якої відбуваються соціально-політичні процеси, а традиційні і модерні актори формують локальні соціально-політичні практики.

⁸⁷ Верменич Я. В. Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. Вісник Національної академії наук України. 2021. № 7. С. 55–70. Бібліогр.: 26 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2021_7_12

⁸⁸ Верменич Я. В. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015. 69 с. с.18. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009942>

⁸⁹ Кочан В.М. Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі : автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 . Сімф., 2008. 19 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081211000959>

Якісні характеристики містять структурність, динамічність, бар'єрність, периферійність.

Транскордоння і прикордоння постають як характеристики різного стану і динаміки розвитку. Прикордоння характеризує стан простору як буфер, який розвивається вздовж кордону. В іншому випадку, транскордоння представлене як ментальна конструкція, що є результатом трансформації глобальних інтеграційних процесів і руйнації модерного уявлення про тріаду «держави – нації – території». Транскордоння постає як контактний, мережевий простір, де соціальна і культурно-політична мобільність задає ритм політичним процесам.⁹⁰

Феномен «транскордонності» значно розширив рамки теорії міжнародних відносин – з появою «єврорегіонів» вона постала як поле взаємодії не лише держав, а й недержавних інституцій. Хоча практика транскордонного співробітництва має вже тривалу історію, далеко не всі його теоретичні параметри визначені належною мірою. Змістове наповнення цього терміну варіюється від сукупності проєктів, покликаних здійснювати спільне освоєння прилеглих одна до одної територій, до суми вже відлагоджених механізмів координації багаторівневого співробітництва в економічній, політичній, культурній сферах.⁹¹

ФРОНТИР

Фронтир – походить від французького *frontiere* (кордон між двома державами), яке, у свою чергу, має своїм коренем слово фронт (лінія бойових дій) і концептуально вважається частиною порубіжжя.

Локус фронтиру відображає його особливі властивості в порівнянні з межею і кордоном та характеризує інше явище. Він є територією рухомого кордону і відрізняється специфічністю й складністю міжкультурних взаємодій.

⁹⁰ Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. – 357 с. С.44

⁹¹ Верменич, Я. В. (2021). Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник НАН України*, №7. с.55–70. URL: <https://doi.org/10.15407/vishn2021.07.055>

Межа – це те, що розділяє, фронтір об'єднує, кордон обмежує контакти, фронтір зобов'язує до них, нав'язує та організовує залежно від обставин.

Основними ознаками фронтиру вважають невизначеність і нестійкість, він відрізняється більш високою мобільністю порівняно з культурною глибинкою, створює нові форми культурних контактів, спираючись на цінності індивідуалізму, волелюбності, поваги до особистості, підприємництва. З ним переселенці пов'язували свої надії на поліпшення добробуту й соціального статусу, отримання свободи та кращого життя. Людей американського фронтиру відрізняла завзятість, здатність сприймати новизну й перетворювати неосвоєні простори, самоповага і рішучість, що змушувало їх відстоювати демократію.⁹²

Це поняття розглядається як система міжкультурних комунікацій, яка може виникнути на просторі зіткнення різних культур, у тому числі й у мегаполісах, що приймають великі міграційні потоки. Дилемою всіх фронтірів в епоху глобалізації є «виклик модернізації, тест на здатність трансформувати, а водночас зберегти свою традиційну культуру».⁹³

Поняття кордону (межі, границі) і фронтиру розмежовуються. Якщо на кордоні зазвичай встановлений чіткий порядок і він максимально інституалізований, то фронтір може бути хаотичним нерегламентованим і навіть чужорідним.⁹⁴ У дослідженнях «фронтір» співвідносився з епохою освоєння вільних земель на Заході США та означав межу «своє»/ «чуже», «дикість»/ «цивілізація» і певний стан духу, виражений в мотивах «відкритої та вільної місцевості», «піонерства». З часом літературний термін «фронтір» набув наукового, геополітичного історико-соціологічного змісту. Основна ідея зводилася до того, що американське суспільство сформували передовсім відкриті простори Дикого Заходу. Фронтіром називали поселення колоністів, марш протестантів на «пусті землі», тріумф цивілізації над варварством. Дослідники проводили паралелі китайських фронтірів зі стародавніми цивілізаціями,

⁹² Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies . *Cxid*.2017.№2.C.91-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15

⁹³ Там само

⁹⁴ Там само

середньовічними суспільствами Європи, ранньомодерної Північної Америки, Туреччини, України.

Під терміном «фронтір» розуміють не так кордон чи межу, а точку/поле/територію зіткнення/зустрічі/перетину різних за рівнем розвитку просторових/часових/ментальних/ цивілізаційних утворень. Фронтір – це територія на межі культурного утворення, місце взаємодії однієї культури з іншою. Фронтір є об'єктивною категорією історичного процесу, зоною транзиту культур народів, зоною локального взаємовпливу, це символічний простір перетину соціальних, культурних, етнічних маркерів спільнот.⁹⁵

Фронтір (англ. Frontier) – означає територію, що розділяє дві країни, або територіальну межу, за якою лежить дика природа. Але фронтір також використовується символічно для позначення межі знання та розуміння певної області. Дослідження кордонів зазвичай вивчає географічні та культурні зони, які розглядаються як політичні бар'єри та місця контактів і обміну.

Фронтір позначає концептуальні відмінності між соціальними групами, які можуть або не можуть накладатися на конкретну лінію на землі, яка викликає дві сторони. Це характеризують як зону, як буквально, так і переносно, яка встановлює фізичний бар'єр, а також поле потенційних можливостей для залучення альтернативних концепцій суверенітету, мобільності, обміну, ідентичності та політичних уявлень.

Фронтір є важливим не лише для вивчення меж національної держави та її проблемних стосунків із певними периферіями, а й для розуміння того, які політичні та культурні практики потрібно було придушити та стерти, щоб національний суверенітет став домінуючою формою. Фронтири - географічні та символічні зони, часто багатогранні, які мають мінливі стосунки з центром влади. Таким чином, поняття охоплює як фізичні бар'єри, так і корінне населення та залишається постійним місцем для вивчення того, як суверенітет

⁹⁵ Кривицька Олена. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико- методологічні аспекти. *Наукові записки ІПіЕНД ім. Ф. Курбаса НАН України*. 2015. № 4(78). С.173-197. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kryvytska_dyskurs.pdf

розподіляється у просторі, а також триваючої боротьби за визначення та альтернативні концепції суверенітету, мобільності та обміну.⁹⁶

ФУНКЦІЇ КОРДОНУ ДЕРЖАВИ – це забезпечення основних бар'єрних, контактних, фільтрувальних завдань та другорядних – відокремлення, регулювання, зіставлення. Залежно від геополітичної ситуації, що складається в системі міжнародних відносин, переважає одна з цих функцій або всі функції виконуються водночас. Завдяки виконанню кордоном головних та допоміжних функцій встановлюється взаємозв'язок певної держави з міжнародною світосистемою.⁹⁷

ЦІЛІСНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНА – (територіальний - пов'язаний з територією, територія - лат. territorium, від terra - земля) один з найважливіших принципів міжнародного права, закріплений Статутом ООН. Порухення територіальної цілісності держави або посягання на неї дає право на її захист усіма доступними засобами.⁹⁸

Територіальна цілісність зафіксована в українському законодавстві. Так, ст. 2 Конституції України проголошує цілісність і недоторканність у межах існуючого кордону. Варто нагадати, що апеляція до непорушності вже існуючого кордону супроводжувалася високою мірою умовності – на момент прийняття Конституції багатокілометрові відрізки кордону України з такими сусідами, як Росія, Білорусь, Молдова, Румунія не були делімітовані та демарковані.

У тексті Основного закону «територіальна цілісність» ще кілька разів використовується, в більшості випадків виступаючи в смисловій парі з поняттям суверенітет. Варто вказати на ст.17, де захист територіальної цілісності називається однією з «найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу», а також на ст.157, що забороняє зміни Конституції в ряді

⁹⁶ Saraf, A. (2020, April 30). Frontiers. Oxford Research Encyclopedia of Anthropology. Retrieved. URL: <https://oxfordre.com/anthropology/view/10.1093/acrefore/9780190854584.001.0001/acrefore-9780190854584-e-145>

⁹⁷ Коцан Р. І. Теоретичні аспекти функціонування державних кордонів. *Політичне життя*. 2017. № 1-2. С. 54-62. Р URL:

⁹⁸ Територіальна цілісність. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001765>

випадків, серед яких і той, коли вони можуть бути спрямовані на порушення територіальної цілісності України. Кримінальний кодекс України в ч. 2 ст. 110 передбачає покарання за «посягання на територіальну цілісність і недоторканність України».

Через законодавство, через юридичний дискурс закріплюється значення територіальної цілісності як якості, що потребує охорони і має охоронятися в обов'язковому порядку. Отож, територіальна цілісність, таким чином, конституюється як цінність, яка супроводжує вже сам факт існування України як незалежного державного утворення.⁹⁹

⁹⁹ Лісничук О. «Територіальна цілісність» у дискурсі національних інтересів України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С. 65-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2009_44_10

СПИСОК ВИКОРИСТНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. К.: ППП, 2005. 307 с.
2. Алексеєва О. Р., Курліщук І. І. Феномен виховного простору соціокультурного пограниччя сходу України у формуванні громадянськості студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Каф. «ЮНЕСКО» «Духовно-культурні цінності виховання та освіти». Київ, 2022. Вип. 1. С. 6–16. Бібліогр.: 11 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2022_1_3
3. Артимонова Т. П. Феномен полікультурності освітнього середовища в умовах дистанційного навчання. *Освітній дискурс* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2021. Вип. 30. С. 7–17. Бібліогр.: 22 назви. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddcsp_2021_30_3
4. Асаєва В. Тенденції розвитку теорії полікультурного виховання в Україні. Сучасні практики розвитку системи виховання. *Директор шк., ліцею, гімназії*. 2015. № 4–5. С. 85–93. Бібліогр.: 25 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2015_4-5_12
5. Бахов І. Реалізація ідеї полікультурності в освіті США і країнах Європи: сучасний стан і перспективи розвитку. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 96–102. Бібліогр.: 15 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_3_21
6. Бахов І. С. Тенденції розвитку полікультурної освіти у професійній підготовці фахівців Канади і США (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 624 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39953/Bakhov_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Безух Ю. С. Еволюція полікультурної освіти в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 4.1. С. 24–27. Бібліогр.: 9 назв. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/4/170.pdf>
8. Бех І.Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. К.: Либідь, 2003. 280 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посібник. К.: Либідь, 2003. 344 с.
10. Бех, І. Д., Канішевська, Л. В., & Малиношевський, Р. В. (2023). Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. №5(2). С.1-7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202> URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/390>
11. Біла О. Проектування стратегії етнотолерантного виховання дітей і молоді в умовах полікультурного освітнього середовища. *Гірська шк. Українських Карпат*. 2013. № 8–9. С. 187–188. Бібліогр.: 5 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_8-9_53

12. Борканюк А. Національна ідентичність як одна з ключових категорій полікультурної освіти. *Наукові записки [Нац. ун-ту «Острозька академія»]*. Серія: Культурологія : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Острозька академія». Острог, 2013. Вип. 11(1). С. 46–51. Бібліогр.: 2 назви. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_11\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_11(1)_7)
13. Бутенко Л. Л. Особистість у соціокультурному пограниччі Сходу України в умовах інформаційної та військової агресії: педагогічні аспекти дослідження. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. праць / за заг. ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. С.114–121. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/2453>
14. Верменич Я. В. Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 7. С. 55–70. Бібліогр.: 26 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2021_7_12
15. Верменич Я. В. Українсько-російське пограниччя: історичний досвід та сучасні виклики регіонального розвитку / відп. ред. В. А. Смолій. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2023. 338 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0017591.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
16. Верменич Я. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. *Регіональна історія України* : зб. наук. пр. / Ін-т історії України Нац. акад. наук України, Від. іст. регіоналістики. Київ, 2012. Вип. 6. С. 67–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2012_6_7
17. Верменич Я. Територіальна ідентичність українського пограниччя: історичні витоки та геополітичні впливи / [відп. ред. В. А. Смолій] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії НАН України, 2019. 366 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0015003.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
18. Верменич Я. В. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 69 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vermenych_Yaroslava/Donbas_iak_porubizhnyi_rehion_terytorialnyi_vymir.pdf?
19. Верменич Я. В. Феномен пограниччя в умовах "війн ідентичностей": трансформаційна динаміка та евристичний потенціал. *Вісник Нац. академії наук України*. 2023. № 3. С. 30–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2023_3_5
20. Галів М. Шкільництво українсько-польського пограниччя: черговий здобуток у дослідженні проблеми (Pelczar R. Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772–1869 / R. Pelczar. – lublin : wydawnictwo kul, 2009. – 343 s.). *Іст.-нед. альманах*. 2014. Вип. 1. С. 90–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2014_1_14

21. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д. Беґа, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.
22. Глухота В. Полікультурність в освіті: історія та сучасні тенденції. *Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту* / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2022. Вип. 2. С. 139–147. Бібліогр.: 13 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpumdpu_2022_2_17
23. Голобородько Є. Полікультурна освіта і виховання в умовах Школи гуманітарної праці. *Рідна шк.* 2014. № 12. С. 12–13. Бібліогр.: 3 назви. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2014_12_5
24. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С. 268.
25. Грекало В. М. Створення полікультурного освітнього простору: Школа діалогу культур. *Таврійський вісник освіти.* 2016. № 1. С. 210–216. Бібліогр.: 3 назви. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2016_1_37
26. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. 228 с.
27. Гелнер Е. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 174.
28. Діалог культур : Україна у світовому контексті. Філософія освіти: збірник наукових праць. Львів, 2002. Вип. 7. 344 с.
29. Довідник міжетнічної толерантності / упоряд. Н. Ю. Ротар; за ред. А. М. Круглашова. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2011. 232 с.
30. Довідник міжрелігійної толерантності / упор. Н. Ю. Ротар ; за ред. А. М. Круглашова. Чернівці : Букрек, 2011. 232 с.
31. Дослідження ставлення студентів до представників різних національностей та релігій. Молодіжна асоціація релігієзнавців та МАГО «АРРАІД», 2005. URL: www.risu.org.ua/freedom/resources/library/studtoleran (дата звернення 15.10.2023).
32. ДПСУ. Словник термінів URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/slovník-terminiv/>
33. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: за ред. проф. І. Д. Звереві. Київ–Симферополь : Універсум, 2012. 536 с.
34. Енциклопедія освіти. Голов. ред. В. Г. Кремень; Академія пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
35. Етнонаціональна структура українського суспільства : довід. / авт.: В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова, наук. ред. К. М. Тищенко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, 2004. 342 с.
36. Євтух В. Б. Етнічність : глосарій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 170 с.
37. Євтух В. Б., Марушкевич А. А. Етнопедагогіка: навч. Посібник. Київ : Київський університет, 2003. 149 с.
38. Єршова Л. Трансформація виховних ідеалів українсько-польського пограниччя. *Українська полоністика.* 2013. Вип. 10. С. 216–225. Бібліогр.: 25 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Up_2013_10_27

39. Журба І. Єврорегіон як найвищий організаційний і функціональний рівень транскордонного співробітництва. *Zeszyt 13 nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społecznoekonomicznej* : [Materiały]. 2008. Wydanie 13. S. 415–431. URL: <https://www.ur.edu.pl/files/ur/import/Zeszyty/zeszyt-13/37.pdf>
40. Закон України «Про державний кордон України». Ст.22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
41. Заредінова Е. Р., Муєдінова А. С. Напрями та умови реалізації полікультурної освіти в загальноосвітній школі. *Наук. записки [Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка]*. Серія : Педагогіка / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2014. № 1. С. 8–13. Бібліогр.: 10 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2014_1_4
42. Івашко Олена. Полікультурність освіти польського пограниччя. *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2011. Випуск двадцять третій. Педагогіка. С.82-93.
43. Ільницький М. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. *Зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2013_23_4
44. Камінська В. С. Міжкультурна освіта як засіб формування полікультурної компетентності учнів. *Наукові записки [Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова]*. Серія : Педагогічні та історичні науки : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. Вип. 110. С. 52–58. Бібліогр.: 10 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2013_110_10
45. Картунов О.В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. Київ: Ін-т економіки, упр. та госп. права, 1999. 300 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-632.html>
46. Кендзьор П. І. Здійснення системного підходу у реалізації полікультурного виховання у загальноосвітньому навчальному закладі. *Пед. дискурс* : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2013. Вип. 14. С. 216–221. Бібліогр.: 8 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_14_45
47. Кендзьор П. І. Компетентнісне спрямування полікультурного виховання особистості в навчальному процесі загальноосвітньої школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвіт. шк.* : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2014. Вип. 35. С. 421–428. Бібліогр.: 6 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_35_61
48. Кендзьор П. І. Перспективи розвитку полікультурного виховання в Україні у європейському вимірі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. Вип. 20(1). С. 221–233. Бібліогр.: 7 назв. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20(1)_23)

49. Кендзьор П. І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / НАПН України, Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2017. 39 с. : іл., табл. Бібліогр.: с. 32–35. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/132487707.pdf> ;https://lib.iitta.gov.ua/709684/1/Kenzor_aref.pdf
50. Козубовська І. В. Мигалина З. І. Підготовка педагогічних кадрів в США в контексті полікультурної освіти. *Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. № 4. С. 241–245. Бібліогр.: 7 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2017_4_46
51. Козубовська І. В., Розлуцька Г. М., Сідун Л. Ю. Полікультурне виховання учнів початкової школи США. *Virtus.* 2019. Вип. 35. С. 114–118. Бібліогр.: 7 назв. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/25318/1/ПОЛІКУЛЬТУРНЕ%20ВИХОВАННЯ%20УЧНІВ%20ПОЧАТКОВОЇ%20ШКОЛИ%20США.pdf>
52. Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies / *Cxid.* 2017. №2. С.91-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15
53. Колмакова С. І. Впровадження засад полікультурності в українській освіті. *Водний транспорт* : зб. наук. пр. / Держ. ун-т інфраструктури та технологій. Київ, 2014. Вип. 1. С. 209–211. Бібліогр.: 2 назви. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodt_2014_1_38
54. Колодний А. М. Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігіє знавців : міжнародні правові документи (витяги) . К.:, 2004. 125 с.
55. Комар О. Інноваційний аспект полікультурності у підготовці вчителів англійської мови. *Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка, Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2018. С. 122–125. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/9934/1/Збірник%20для%20друку.pdf#page=122>
56. Коцан Р. І. Теоретичні аспекти функціонування державних кордонів. *Політичне життя.* 2017. № 1-2. С. 54-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2017_1-2_11
57. Коцан Р. І. Розвиток теоретичних засад дослідження державних кордонів. *Науково-теоретичний альманах Грані.* 21(6). С. 66-77. <https://doi.org/10.15421/171886> URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1197>
58. Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 357 с.
59. Кочан В.М. Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі : автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Сімф., 2008. 19 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081211000959>
60. Кравець Р. А. Теоретичні і методичні основи полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 /

- Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2018. 38 с.
URL: http://46.63.9.20:88/jspui/bitstream/123456789/126/4/Kravets_aref.pdf
61. Кравець Р. А. Теоретичні і методичні основи полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі : монографія / Вінниц. нац. аграр. ун-т. Вінниця : Планер, 2017. 434 с. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/16921.pdf>
62. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. К. : Т-во «Знання» України, 2010. 520 с.
63. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Людина у викликах цивілізації: від минулого – до майбутнього. Людина. Освіта. Соціум: монографія. К.: Грамота, 2020. 248 с.
64. Кривицька О. Пограниччя у контексті парадигми простору. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2016. Вип. 2. С. 77–90. Бібліогр.: 17 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_2_6
65. Кривицька Олена. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико- методологічні аспекти. *Наукові записки ІПіЕНД ім. Ф. Курбаса НАН України*. 2015. № 4(78). С.173-197. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kryvytska_dyskurs.pdf
66. Кривицька Олена. Ідентичність українського пограниччя: *Донбас*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kryvytska_identychnist.pdf
67. Кругленко Л. В. Відображення проблем полікультурної освіти у вітчизняному дисертаційному дискурсі. *Інновації у вищій школі: перспективи розвитку : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. «Інновації у вищій школі: проблеми та перспективи в освіті і науці» /за ред. В. Є. Бенери, Н. М. Дем'яненко, Т. О. Дороніної. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2021. Вип. 5. С. 121–124. Бібліогр.: 5 назв. URL: <https://content.freelancehunt.com/snippet/60561/edd4a/1434653/ЗБІРНИК+МАТЕРІАЛІВ+Інновації+27.05.pdf#page=121>*
68. Кругленко Л. В. Концептуальні підходи до визначення поняття «полікультурна освіта» у вітчизняному педагогічному дискурсі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвіт. шк.* 2019. № 66, т. 1. С. 9–12. Бібліогр.: 9 назв. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/66/part_1/4.pdf
69. Кругленко Л.В. Полікультурна освіта: світова та вітчизняна артикуляція проблеми. *Зб. наук. пр. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 90. С. 7–11. Бібліогр.: 6 назв. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4298>
70. Крутій К. Л., Котій Н. І. Технологія формування полікультурної особистості (конспекти занять з українського народознавства з дітьми старшого дошкільного віку). Запоріжжя : ТОВ „ЛПС” ЛТД, 2010. 220 с.
71. Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної світи : зб. наук. праць / за ред. Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Світлани Сисоевої. – Хмельницький : ПП Заколотний М. І. , 2011. – 433 с.
72. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.:ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.

73. Лавриченко Н.М. Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: педагогічні роздуми і нотатки. Київ : Інсайт-плюс, 2006. 279 с.
74. Лендел М. І., Щербан Т. Д. Деякі аспекти вивчення проблеми толерантності, етнічної толерантності у психології. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2013. Вип. 21. С. 331.
75. Лісничук О. «Територіальна цілісність» у дискурсі національних інтересів України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С. 65-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2009_44_10
76. Літвін Л. А. Функціонування євро регіонів як складова реалізації національних інтересів. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Серія: Політичні науки. 2019. № 4. С. 63-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdonnupn_2019_4_12
77. Леонова А.О. Державна етнокультурна політика в сучасній Україні: теорія і практика: монографія. Київ : ДАКККіМ, 2005. 275с.
78. Лесик А.С., Корнеєв Д.Є. Ідеї полікультурності та їх реалізація в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. №2 (22). 2021.С.18-22.
79. Лисенко Н.В., Лаппо В.В. Етнопедагогіка : навчально-метод. посіб. Івано-Франківськ : Плай, 2003. 85с.
80. Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігійний аспект : навч. посіб. Київ : АртЕК, 2001. 304с.
81. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. К.: ІЗМН. 1998. 112 с.
82. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 168 с.
83. Любчик І. Стан освіти та проблема формування національної свідомості молоді в умовах українсько-польсько-словацького пограниччя впродовж ХХ століття. *Обрії*. 2015. № 1. С. 78–80. Бібліогр.: 17 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2015_1_25
84. Максимович О. В. Теоретико-методологічні підходи до соціологічного аналізу прикордоння. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2017. Випуск 38. С. 26-31.
85. Марченко Г.В. Полікультурна освіта: принципи творення єдиного культурно-освітнього простору. *Зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка / Військ. ін-т Київ. нац. ун-та ім. Т. Шевченка*. Київ, 2013. Вип. 41. С. 260–266. Бібліогр.: 10 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2013_41_46
86. Мединська С.І. Полікультурна, мультикультурна та міжкультурна компетентності: порівняльний аналіз на основі світового досвіду. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія».

- Педагогічні науки. 2021. № 2 (22).С.25-31. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/4.pdf>
87. Михайліченко М.В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу. Київ, 2007. 221 с.
88. Мичковська В. Поняття полікультурності як якості особистості. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2021. Том 24. №1. С. 236 – 253.
89. Міжкультурність. URL: <https://www.hyperkulturell.de/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/>
90. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. для студ. пед. навч. закл. Глухів : РВВ ГДПУ, 2001. 172с.
91. Наказ МОН від 06.06.2022 №527 “Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641” 08/06/2022 URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patryotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy/>
92. Нельга О.В. Теорія етносу : курс лекцій / Міжнародний фонд «Відродження». Київ : Тандем, 1997. 368с.
93. Нікон Н. О., Гвоздецька Б. Г. Українське пограниччя як простір практик та ідентичностей. Вісник Нац. технічного ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 3. С. 111–117. Бібліогр.: 12 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2019_3_17
94. Огнев’юк В., Сисоєва С. Тадеуш Левовицький у науковому педагогічному просторі України. *Освітологія*. 2021. № 10. С. 6-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osvit_2021_10_3
95. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об’єднаннях : метод. посіб. наук. ред. Т.К. Окушко. Київ–Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 198с.
96. Петрова А. О. Порубіжжя, пограниччя, контактна зона: до питання вивчення теми в українській історіографії. *Історичний архів*. 2016. Вип. 16. С. 205–209. Бібліогр.: 15 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2016_16_31
97. Петровська О. П. Кордон, границя, межа URL: <http://kulturamovyu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine30-19.pdf>
98. Петрочко Ж.В. Національні цінності як сучасний державницько-суспільний пріоритет України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21 (2). С.146-157.
99. Погребняк В. А. Міжнародна концепція полікультурного виховання. *Педагогіка вищої та середньої шк. : зб. наук. пр.* / Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2013. Вип. 37. С. 359–363. Бібліогр.: 14 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSh_2013_37_80

100. Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення : [колект.] монографія / упоряд.: О. Муравський, М. Романюк ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019. 390 с.
101. Пометун О.І., Султанова Л.Ю. Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник... К.: Інжиніринг, 2010. 248 с.
102. Попов Б.В., Піддубний В.А., Шкляр Л.Е. Етнос і соціум. К.: Наукова думка, 1993. 171с.
103. Пришляк О. Мультикультуризм і мультикультурна освіта за рубежом та в Україні. *Соц. робота та соц. освіта*. 2019. № 2. С. 39–46. Бібліогр.: 29 назв. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/158421>
104. Пришляк О. Ю. Мультикультурна освіта: концептуальні засади. *WORLD SCIENCE. Pedagogy*. 2019. Vol. 1, № 9(49). Р. 39–41. Бібліогр.: 24 назви. URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ws/article/view/230>
105. Проблеми полікультурності у неперервній професійній освіті: наук. видання: за ред. чл.-кор. НАПН України К.В.Балабанова, С.О. Сисоєвої, проф. І.В. Соколової. Маріуполь: МОНМС. Маріупольський держ. ун-т., 2011. 212с.
106. Разом у класі. Діти з України у польських школах: Потенціали та виклики у розбудові полікультурної школи в контексті війни. Думка вчителів: Звіт про дослідження/ Фонд «Школа з класом» (Польща)/ Національна академія педагогічних наук України (Київ). Педагогічна думка: Київ, 2023.60 с.
107. Рафальський О.О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018.400 с. С.107.
108. Родина педагогіка : навчально-метод. посібник / А.А. Марушкевич, В.Г. Постовий, Т.Ф. Алексеєнко та ін. Київ : ПАРАПАН, 2002. 216с.
109. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ : Вид. ім. Олени Теліги, 2003. 328 с.
110. Рудкевич Н.І. Етнокультурна соціалізація як складова соціалізації особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр.* Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2016. Вип. 22. С. 173–180.
111. Свиридюк О. Інноваційні методи полікультурної освіти. *Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст* : матер. міжнар. наук.-практ. інтернет.-конф., м. Умань, 28 верес. 2018 р. Умань: ВПЦ "Візаві". С. 201–205. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/9920/1/тези%20-%20Свиридюк.pdf>
112. Сейрик К. Особливості полікультурної освіти студентів педагогічних вузів. *Актуальні проблеми професійного розвитку фахівців соціономічної сфери в системі неперервної освіти* : зб. наук. пр. / Ізмаїл. держ. гуманітар. ун-т. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2017. С. 107–111. Бібліогр.: 10 назв. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/03/aktualni-problemi-profesijnogo-rozvitku-fahivciv-socionomichnoyi-sferi-v-sistemy-neperervnoyi-osviti-14-kvitnja-2017-r..pdf>
113. Сисоєва С. Дослідження культурологічних проблем освіти українськими та польськими вченими. *Рідна шк.* 2014. № 7. С. 71–78. Бібліогр.: 25 назв.

114. Сисоєва С. О. Педагогіка пограниччя: актуальність досліджень для України. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2022: виклики і перспективи в умовах турбулентності світу* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 листопада 2022 р.) / за заг. ред. О. І. Локшиної ; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ; Біла Церква: Авторитет, 2022. С. 54–56. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Comparative_2022.pdf
115. Сисоєва С.О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. Хмельницький : ХГПА, 2008. 324 с.
116. Сисоєва С.О. Освіта на пограниччі. Полікультурна школа. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2023 рік*. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2023. 208 с. С.19-20. URL: <https://undip.org.ua/library/anotovani-rezultaty-naukovo-doslidnoyi-roboty-institutu-pedahohiky-za-2023-rik/>
117. Сисоєва С.О. Проблеми полікультурної освіти у педагогічних дослідженнях польських учених. *Педагогічний процес: теорія і практика*: збірник наукових праць. Київ : Едельвейс, 2014. Вип. 2. С. 87-92.
118. Ситник Н. І. Українсько-канадські зв'язки як чинник розвитку полікультурної освіти в Україні. *Пед. дискурс : зб. наук. пр.* / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2012. Вип. 13. С. 347–350. Бібліогр.: 3 назви. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddyisk_2012_13_81
119. Сідун Л. Ю. Розвиток полікультурної освіти у вищій школі США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Ужгород ; Тернопіль, 2021. 243 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18621/1/Dis_Sidun.pdf
120. Совтис Н. М. Українсько-польське пограниччя як мовно-культурний феномен. *Слов'янський збірник* : зб. наук. пр. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Філол. ф-т. Одеса : Астропринт, 2013. Вип. 17. С. 272–281. Бібліогр.: 8 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/slzb_2013_17_26
121. Сокур'янська Л. Г., Щудло С. А. Шкільна молодь українського пограниччя: перспективи та ризики реалізації життєвих стратегій. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи* / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 38. С. 35–40. Бібліогр.: 10 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2017_38_8
122. Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування : *матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студ.*, Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011. 427с.
123. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / за ред. О.В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2014. 309с.
124. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві : монографія / за ред. В.Й. Бочелюка. Запоріжжя : КПУ, 2009. 280с.
125. Султанова Л. Полікультурна освіта майбутнього викладача закладу вищої освіти: теоретичний аспект: монографія. Івано-Франківськ: Ярина, 2018. 352 с.

126. Султанова Л.Ю. Теоретичні і методичні засади полікультурної освіти майбутнього викладача вищого педагогічного навчального закладу : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. І. Зязюна НАПН України. Київ, 2018. 31 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/715950/1/SULTANOVA_avtoref_pas.pdf
127. Сухомлинов О. М. «Пограниччя» – онтологія ментальностей і візій. *Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка*. 2015. Вип. 1. С. 203–207. Бібліогр.: 17 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2015_1_41
128. Сухомлинов О. М. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему : монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 212 с. URL: <https://suchomlynov.pl/assets/files/publikacje/Kulturalni%20pohranyczczianowuj%20pohlad%20na%20staru%20problemu.pdf>
129. Сухомлинська О. В. Етопедагогіка – засіб полікультурного виховання. *Український обозреватель*. 1994. № 8. С. 13-17.
130. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка : навч.-метод. посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 159с.
131. Таку Є. Полікультурна освіта: діалог культур. *Актуальні проблеми професійного розвитку фахівців соціономічної сфери в системі неперервної освіти : зб. наук. пр. / Ізмаїл. держ. гуманітар. ун-т. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2017. С. 126–132. Бібліогр.: 9 назв. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/03/aktualni-problemi-profesijnogo-rozvitku-fahivciv-socionomichnoyi-sferi-v-sistemy-neperervnoyi-osviti-14-kvitnja-2017-r.pdf>*
132. Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія / [від. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 348 с.
133. Українська етнопедагогіка: історичний контекст: навч. посіб. / ред. Н. Лисенко. Івано-Франківськ, 2005. 184с.
134. Українське мистецтво у полікультурному просторі: навч. посіб. /за ред. О.П.Рудницької. К.: ЕксОб, 2000. 208 с.
135. Українські фронтири. Польща. URL: <https://www.mediaport.ua/ukrayinski-frontiri-polshch>
136. Фабрика-Процька О. Специфіка регіонально-культурної ідентичності українсько-європейського пограниччя в період сьогодення. *Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство*. С. 98–100. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30393/1/2019-kult-myst-studii-tezy-symposiumu-Shkolna.pdf>
137. Філіпчук Т.Т. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти. Чернівці : Прут, 1996. 322с.
138. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика. Луганськ, 2006. 320с.
139. Хребтова В.В. Розвиток ідей полікультурного виховання в контексті світового досвіду. *Педагогіка вищої та середньої шк. : зб. наук. пр. / Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2014. Вип. 41. С. 325–329. Бібліогр.: 10 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSh_2014_41_63*

140. Цимбрило С.М. Полікультурне виховання студентів інноваційно-інформативними методами [Електронний ресурс]. *Педагогічні науки* : зб. наук. Херсонського державного університету. 2018. Вип. 81(3). С.100-103. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2018_81\(3\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2018_81(3)_20)
141. Черевата Ю. Полікультурність як основа виховання дітей шкільного віку. *Актуальні проблеми професійного розвитку фахівців соціономічної сфери в системі неперервної освіти* : зб. наук. пр. / Ізмаїл. держ. гуманітар. ун-т. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2017. С. 148–152. Бібліогр.: 9 назв. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/03/aktualni-problemi-profesijnogo-rozvitku-fahivciv-socionomichnoyi-sferi-v-sistemy-neperervnoyi-osviti-14-kvitnja-2017-r..pdf>
142. Черкас Б., Ващук Д. Східне Пограниччя Європи: Український фронтір у добу пізнього середньовіччя. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2021. 176 с.
143. Чернуха Н.М. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція виховних соціальних впливів суспільства: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 360 с.
144. Чмелик Р. П. Сучасне українсько-польське пограниччя: державний кордон та ідентичність населення : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.05 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Львів, 2018. 40 с.
145. Чмелик Р. Поняття «пограниччя» в контексті українських і польських досліджень етнічних територій. *Народознавчі зошити. Серія історична*. 2014. № 2. С. 221–228. Бібліогр.: 27 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaZoi_2014_2_7
146. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: довідник. Полтава, 2009. 268 с.
147. Шwirка В. Проблеми формування толерантності студентської молоді в умовах соціокультурного пограниччя сходу України. *Пед. освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. Вип. 23(1). С.224–229. Бібліогр.: 10 назв. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2017_23\(1\)_39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2017_23(1)_39)
148. Шевнюк О.Л. Культурологія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Вид. 2-ге, стер. Київ : Знання-Прес, 2005. 353 с.
149. Шевчук О. Пограниччя як простір зустрічі з Іншим. *Наукові записки Нац. ун-ту "Острозька академія"*. Серія : Філософія : зб. наук. пр. / Нац. ун-т "Острозька академія". Острог, 2021. Вип. 22. С. 25–29. Бібліогр.: 8 назв. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2021_22_7
150. Шевчук О. Пограниччя як соціокультурне явище. *Наукові записки [Нац. ун-ту "Острозька академія"]*. Серія : Культурологія : зб. наук. пр. / Нац. ун-т "Острозька академія". Острог, 2010. Вип. 6. С. 87–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2010_6_12
151. Шкільна І. Формування національно-культурної ідентичності старших підлітків в умовах пограниччя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2018. Вип. 22. С. 295–306. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2018_22_28

152. Якса Н.В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2008. – 568 с.
153. Яценко Ю. В. Полікультурна освіта: до визначення сутності. *Наук. пошуки : зб. наук. пр. молодих вчених* / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми, 2018. Вип. 15. С. 117–123. Бібліогр.: 5 назв. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/NAUKOVI-POSHUKI-2018----15.pdf#page=117>
154. Adesina, Olubukola, Conceptualizing Borders and Borderlands in a Globalizing World (April 01, 2019). Vol.22 No.1. 2019 . URL: <https://ssrn.com/abstract=3392706>
155. Border Studies: Beyond the Boundaries of a Single Discipline. URL: <https://action.mla.org/stories-border-studies-beyond-the-boundaries-of-a-single-discipline/#:~:text=The%20burgeoning%20field%20of%20border,boundaries%20of%20a%20single%20discipline.>
156. Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji / pod redakcja Mirosława Sobeckiego, Doroty Misiejuk, Jolanty Muszynskiej, Tomasza Bajkowskiego. 2019. Białystok. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. 748 s.
157. Długosz, Piotr. Stosunek młodzieży do sąsiadów na pograniczach w Polsce, na Ukrainie i na Węgrzech. *Politeja*. №1(58). 2019. s.229-254. URL: <https://doi.org/10.12797/Politeja.16.2019.58.13>
158. Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych/ Red. Wasyl Kremien, Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa. 392 s.
159. Giuseppina Marsico. The borderland. *Culture & Psychology*. Volume 22. Issue 2. June 2016, Pages 206-215. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/1354067X15601199>
160. Guziuk M. Pogranicze / Marta Guziuk // *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Tom IV. Warszawa : Wyd. Akad. Żak, 2003. S. 497 – 500. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nz_87_89.pdf
161. Jerzy Bański. Granica w badaniach geograficznych– definicja i próby klasyfikacji. *Przegląd Geograficzny* (2010) tom 82, zeszyt 4, pp. 489-508. URL: https://przegladgeograficzny.igipz.pan.pl/issue/item/82_4.html
162. Jerzy Nikitorowicz. Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości. Kraków : Impuls, 2017. 413 s.
163. Jerzy Nikitorowicz. Grupy etniczne w wielokulturowym świecie. Sopot, 2010. 439 s.
164. Jolanta Miluska Czy istnieje «człowiek pogranicza»?// *Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji/pod redakcja Mirosława Sobeckiego, Doroty Misiejuk, Jolanty Muszynskiej, Tomasza Bajkowskiego*. 2019. Białystok. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. 748 s.
165. Kształcenie ustawiczne do wielokulturowości. Red. T. Lewowicki s F. Szlosek. ITE, Warszawa – Radom, 2009. S. 9-10.
166. Margit Fauser, Anne Friedrichs & Levke Harders (2019) Migrations and Borders: Practices and Politics of Inclusion and Exclusion in Europe from the Nineteenth to the Twenty-first Century. *Journal of Borderlands Studies*. № 34:4, p.483-

488. DOI:10.1080/08865655.2018.1510334 URL:
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08865655.2018.1510334>
167. Opiola Wojciech. About the Role of the State Border in the Theory of Borderland. URL:
https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5251/open_europe_opiola.pdf?sequence=1&isAllowed=y
168. Piechaczek-Ogierman G. Szkoła w środowisku wielokulturowym i jej rola w kształtowaniu tożsamości uczniów. Школа у полікультурному середовищі та її роль у формуванні ідентичності учнів. *Освітologia*. 2015. № 4. С. 110–115. Bibliogr.: s. 113–114. URL:
<https://osvitologia.kubg.edu.ua/index.php/osvitologia/article/view/126/124>
169. Pogranicze terytorialne. URL:
[https://pl.wikipedia.org/wiki/Pogranicze_terytorialne_\(pedagogika\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Pogranicze_terytorialne_(pedagogika))
170. Sadowski A. Pogranicze – pograniczność – tożsamość pograniczna. *Pogranicze. Studia Społeczne*. 2008. t. 14, s. 17-30. URL:
<http://pbc.biaman.pl/Content/15495/PDF/pogranicze%2014-srodek.pdf>
171. Saraf, A. (2020, April 30). *Frontiers*. Oxford Research Encyclopedia of Anthropology. Retrieved. URL:
<https://oxfordre.com/anthropology/view/10.1093/acrefore/9780190854584.001.0001/acrefore-9780190854584-e-145>.
172. UNESCO guidelines on intercultural education. URL:
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147878>
173. Wielokulturowość i edukacja/ Redakcja Tadeusz Lewowicki, Wiktor Ogniewjuk, Ewa Ogrodzka-Mazur, Swietlana Sysojewa. WSP ZNP, 2012. Sowa – Druk. Warszawa – Cieszyn – Kijow. 379 s.
174. Zajaczkiwska Nadia. Міжкультурна освіта як виклик для сучасної освіти України. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński*. t. XVII. 2015. s. 293–305. URL:
<http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/3489/22.pdf>

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

1. АКУЛЬТУРАЦІЯ	12
2. ГРАНИЦЯ.....	12
3. ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН	13
4. ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ.....	13
5. ЕТНІЧНА ГРУПА.....	13
6. ЕТНІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ	14
7. ЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ.....	15
8. ЕТНОКУЛЬТУРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ.....	16
9. ІНТЕРАКТИВНІСТЬ.....	17
10. КОНТАКТНА ПРИКОРДОННА ТЕРИТОРІЯ.....	17
11. КОНТРОЛЬОВАНИЙ ПРИКОРДОННИЙ РАЙОН.....	18
12. КОРДОН	18
Кордон	18
Кордон (англ. Border).....	19
Кордон (пол. Granica).....	19
13. КУЛЬТУРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ.....	20
14. ЛІМОЛОГІЯ.....	20
15. ЛЮДИНА ПОГРАНИЧЧЯ.....	21
16. МЕЖА.....	22
17. МІЖКУЛЬТУРНІСТЬ.....	23
18. МІЖКУЛЬТУРНА ОСВІТА.....	24
19. НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА (СПІЛЬНОТА) УКРАЇНИ	26
20. ПЕДАГОГІКА ПОГРАНИЧЧЯ	27
21. ПОГРАНИЧЧЯ.....	28
Пограниччя	28
Пограниччя (англ. Borderland)	29
Пограниччя (пол. Pogranicze)	30
22. ПОГРАНИЧНІСТЬ (пол. Pograniczność)	31

23. ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА	31
24. ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ	33
25. ПОРУБІЖЖЯ	34
26. ПРИКОРДОННА СМУГА	35
27. ПРИКОРДОННИЙ ЕФЕКТ	36
28. ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН	36
29. ПРИКОРДОННЯ	37
30. СОЦІАЛІЗАЦІЯ	38
31. СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ	38
32. СОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ	39
33. СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ПОГРАНИЧЧЯ	40
34. ТИПИ ПОГРАНИЧ	40
35. ТРАНСКОРДОННЯ	41
36. ФРОНТИР	42
Фронтир	42
Фронтир (англ. Frontier)	44
37. ФУНКЦІЇ КОРДОНУ ДЕРЖАВИ	45
38. ЦІЛІСНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНА	45

Наукове видання

Сисоєва С.О., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України

Вайнола Р.Х., доктор педагогічних наук, професор

Михайліченко М.В., кандидат педагогічних наук, професор

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ТЕЗАУРУС ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНІХ ТА ВИХОВНИХ ПРОБЛЕМ НА ПОГРАНИЧЧІ УКРАЇНИ

Видано за підтримки Благодійного фонду імені Антона Макаренка

Видавець ФОП Ямчинський О.В.

03150, Київ, вул. Васильківська, 32

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 6554 від 26.12.2018 р.

Формат 60×84/16. Наклад 100 пр. Ум. друк. арк. 4,0. Зам. № 21.

Виготовлювач ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»

03150, Київ, вул. Васильківська, 32

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 4131 від 04.08.2011 р.